

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการศึกษา“บ้าน”ที่เหมาะสมต่อผู้สูงอายุ:
กรณีศึกษาที่พักอาศัยผู้สูงอายุมีรายได้น้อยในเมืองของกรุงเทพฯ

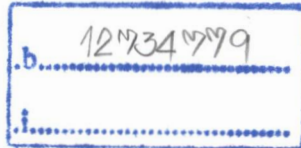
อาจารย์ ดร. อ้นธิกา สวัสดิ์ศรี

สาขาสถาปัตยกรรมและการวางแผน

RCH

@543๓

2555

เลขหมู่.....
เลขทะเบียน **140090**
วันเดือนปี **11 S.A. 2558**

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนงานวิจัย

จากเงินรายได้ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๕

เอกสารนี้เป็นเอกสารลิขสิทธิ์สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง ขอสงวนสิทธิ์ในนโยบายด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยนี้ ต้องขอขอบคุณผู้ที่มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลทุกท่าน ตั้งแต่ผู้สูงอายุทุกท่าน ที่มีความยินดีเข้าร่วมให้สัมภาษณ์ สังเกต และ ถ่ายภาพในที่พักอาศัยอันเป็นที่ส่วนตัว รวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการบ้านมั่นคงทุกท่าน รวมถึง อาจารย์ ดร.ฤทธิรงค์ จุฑาพฤตนิกร ผู้เชี่ยวชาญงานวิจัยที่พักอาศัยของคนในชุมชนบ้านมั่นคง ที่ช่วยติดต่อประสานขอความร่วมมือจากผู้ให้สัมภาษณ์กับงานวิจัยครั้งนี้

อนึ่ง การวิจัยไม่สามารถดำเนินการได้อย่างสมบูรณ์ หากขาดการสนับสนุนจากทุนสนับสนุนการวิจัยจากสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง จากแหล่งทุนเงินรายได้ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๕

อันธิกา สวัสดิ์ศรี

เมษายน ๒๕๕๗

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

โครงการศึกษา”บ้าน”ที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาที่พักอาศัยผู้มีรายได้น้อยในเมืองของกรุงเทพ

A Study of Home for Older People: a case study of low-income housing project in urban Bangkok

ทุนสนับสนุนงานวิจัยจากเงินรายได้ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๕ จำนวนเงิน ๘๐,๐๐๐ บาท
ระยะเวลาทำการวิจัย ๒ ปี ๖ เดือน ตั้งแต่ ตุลาคม ๒๕๕๔ ถึง เมษายน ๒๕๕๗
อาจารย์ดร.อรรธิกา สวัสดิ์ศรี สาขาสถาปัตยกรรมและการวางแผน

บทคัดย่อ

งานวิจัยเชิงคุณภาพชิ้นนี้ ศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความหมายของที่พักอาศัยของผู้สูงอายุ หรือ บ้านที่อยู่ในช่วงการเปลี่ยนจากบ้านเดิมเป็นบ้านใหม่ตามโครงการบ้านมั่นคง เนื่องจากผู้สูงอายุเป็นสมาชิกหนึ่งในบ้านที่อาศัยมานาน และเมื่อมีความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและองค์ประกอบของบ้าน จึงเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบต่อรูปแบบบ้านที่เหมาะสมที่สุด เช่น การเปลี่ยนจากรูปแบบของบ้านจากการสัญจรแนวราบและกึ่งเปิดโล่ง เป็นแนวตั้งและพื้นที่เปิดโล่งโดยเฉพาะหลังบ้านลดลง วัสดุจากเรื่องไม่เป็นเรือนคอนกรีต สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ได้นำมาวิเคราะห์ความหมายที่กระทบต่อความรู้สึกมั่นคง ปลอดภัยและสามารถควบคุมได้หรือไม่ของผู้สูงอายุ งานวิจัยพบว่า วัตถุและองค์ประกอบเชิงพื้นที่ เช่น พื้นที่กึ่งเปิดโล่งหลังบ้าน ที่อยู่ในบ้านหลังใหม่ ช่วยให้ผู้สูงอายุปรับตัวเข้ากับบ้านใหม่ และ คงความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย อันเป็นปัจจัยสำคัญต่อความหมายของบ้านไว้ได้

คำสำคัญ: โครงการบ้านมั่นคง ผู้อาศัยสูงอายุ ชุมชนรายได้น้อย ความหมายที่ต่อบ้าน

Abstract

This research based on the qualitative approach. It explores the factors that affect meanings of home of the older residents in the transition period from old to new houses (in the Baan Mankong housing upgrading programme). As the older residents is one of longest member of the household dwelling, changes of configuration and other physical elements in the house can be considered as the most affecting factors. For instance, transformation from horizontal circulation and semi-open floor plan to vertical circulation and reduction of open spaces, changes of wooden internal material to concrete one, are critically analyzed in perspective of the meaning of home. The findings reveal that objects and spatial configurations of the residential such as adaptive of furniture use and semi-open back of the house play as key elements which enhance the older residents the feeling of safety and security. These can be important element for housing design which can retain meanings of home in the later life.

Keywords: Baan Mankong Housing programme, Older residents, Low-income community, Meaning of home

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

สารบัญ

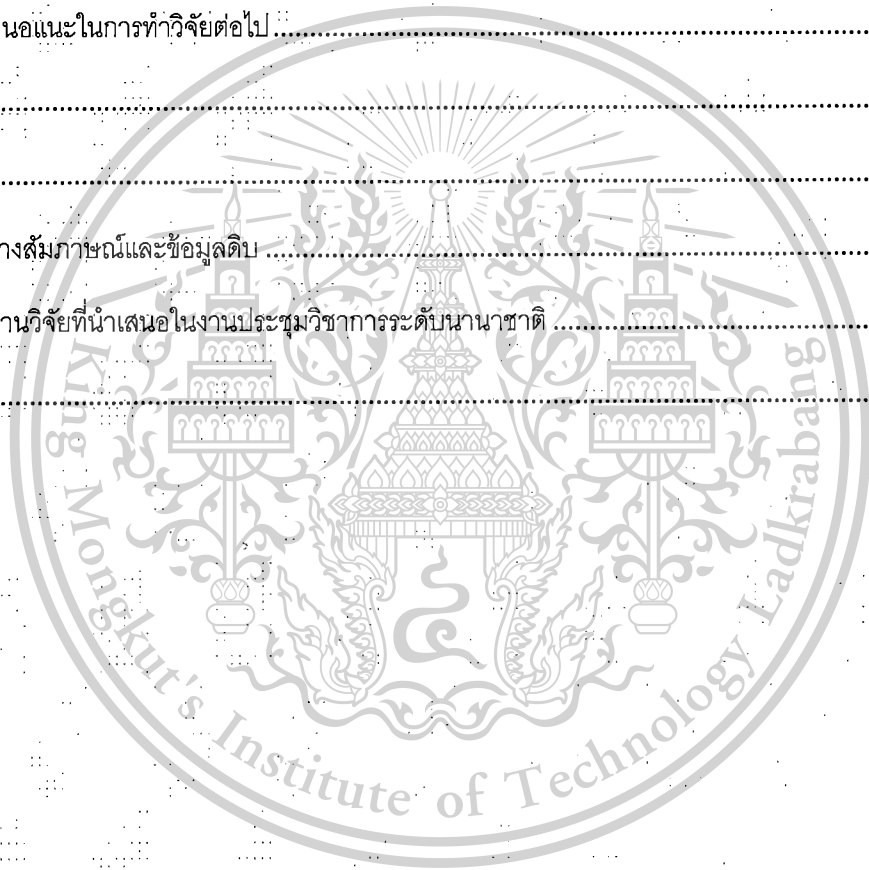
สารบัญ	1
บทที่ 1.....	3
บทนำ.....	3
1.1 หลักการและเหตุผลของโครงการวิจัย.....	3
1.2 คำถามการวิจัย.....	5
1.3 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	5
1.4 ขอบเขตของโครงการวิจัย.....	6
1.5 ระยะเวลาในการดำเนินโครงการ.....	6
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับของโครงการวิจัย.....	6
บทที่ 2.....	7
วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	7
2.1 ความหมายของ “บ้าน”.....	7
2.2 บ้านกับช่วงชีวิตที่แตกต่าง.....	8
2.3 การออกแบบเพื่อทุกคนกับที่พักอาศัย.....	9
บทที่ 3.....	13
วิธีและขั้นตอนทำวิจัย.....	13
3.1 ระเบียบวิธีวิจัย.....	13
3.2 ขั้นตอนการดำเนินการ.....	14
บทที่ 4.....	18
สภาพทั่วไปของกรณีศึกษา.....	18
4.1 ชุมชนบางระมาด ดลิ่งชั้น.....	18

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับกรใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
4.2 จากบ้านเก่าสู่บ้านใหม่..... 20
ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

บทที่ 5.....	24
“บ้าน”ของผู้สูงอายุในชุมชนรายได้น้อย.....	24
5.1 ความต้องการที่อยู่อาศัยในด้านมิติกายภาพและด้านมิติทางสังคม.....	24
5.2 ความหมายที่มีต่อ “บ้าน”.....	25
5.3 เอกลักษณะที่บ่งชี้ประกอบของบ้านกับผู้สูงอายุ.....	29
5.4 องค์ประกอบอื่นๆตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจและสังคมของผู้สูงอายุที่ควรได้รับการคำนึงถึง และสามารถเพิ่มเติมความหมายของคำว่า “บ้าน”.....	33
5.5 บทสรุป เสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป.....	33
บรรณานุกรม.....	36
ภาคผนวก.....	38
ตัวอย่างแนวทางสัมภาษณ์และข้อมูลดิบ.....	38
บทความจากงานวิจัยที่นำเสนอในงานประชุมวิชาการระดับนานาชาติ.....	45
ประวัติผู้วิจัย.....	46

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผลของโครงการวิจัย

พทธศักราช 2554 เป็นปีสุดท้ายของ “แผนระยะยาวเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ 2535-2554” ซึ่งริเริ่มในสมัยรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน โดยมีนโยบายหนึ่งในสามข้อใหญ่คือ ด้านสวัสดิการเกี่ยวกับที่พักอาศัย ที่เน้น “การสร้างอาคารให้มีการจัดสรรให้มีโครงสร้างที่อำนวยความสะดวกต่อผู้สูงอายุ และให้มีห้อง/เนื้อที่เพิ่มอย่างเหมาะสมสำหรับครอบครัวที่มีผู้สูงอายุอยู่ด้วย” รวมทั้งเสนอให้ “จัดบริการที่พักรักษาสำหรับผู้สูงอายุที่มีรายได้น้อยหรือไม่มีรายได้และไม่มีผู้อุปการะ” (วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542) มุลินีธราธรณสุขแห่งชาติ (2551) วิเคราะห์ว่ามาตรการต่างๆ เพื่อรองรับผู้สูงอายุเหล่านั้นยังมีน้อย โดยเฉพาะมาตรการการจัดการด้านสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมให้กับผู้สูงอายุยังไม่แพร่หลาย มีเพียงมาตรการของรัฐจากแผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2545-2564) ที่กำหนดให้จัดทำมาตรฐานขั้นต่ำสำหรับที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมของผู้สูงอายุภายใน 5 ปี (สิ้นสุดปี พ.ศ.2550) และพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ.2546 กำหนดให้รัฐออกมาตรการอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยในอาคาร สถานที่ ในบริการสาธารณะ และในยานพาหนะ รวมทั้งจัดทำที่พักรักษาให้กับผู้สูงอายุที่ประสบปัญหาเท่านั้น นอกจากนี้ในส่วนของการศึกษาวิจัยเรื่องที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุก็ยังมีอยู่จำนวนไม่มากพอเช่นกัน จะมีเพียงงานวิจัยสำคัญชิ้นหนึ่งที่ได้ศึกษามาตรฐานขั้นต่ำสำหรับที่พักอาศัย และสภาพแวดล้อมของผู้สูงอายุ โดย ผศ.ไตรรัตน์ จารุทัศน์ (มุลินีธราธรณสุขแห่งชาติ (มสช.), 2551) ซึ่งเป็นงานวิจัยในสหสาขา ทั้งการออกแบบทางสถาปัตยกรรม การออกแบบทางสถาปัตยกรรมภายใน การออกแบบทางภูมิสถาปัตยกรรม การออกแบบผลิตภัณฑ์-อุปกรณ์ประกอบในที่พักรักษา การสำรวจขนาดร่างกายของผู้สูงอายุ หรือแม้กระทั่งการพยาบาลผู้สูงอายุ

ทั้งนี้ งานวิจัยดังกล่าวได้อุทิศองค์ความรู้ในการออกแบบในมิติสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่สำคัญชิ้นหนึ่ง แต่จากการศึกษางานวิจัยจำนวนหนึ่ง (Easthope, 2004:135, Levin, 2001:356 และ Dovey, 1985:34) พบว่า “ที่พักอาศัย” หรือ “บ้าน” มีความหมายมากกว่าสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น ความหมายของคำว่า “บ้าน” นั้น รวมไปถึง มิติความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจ อารมณ์ และประสบการณ์ ระหว่างผู้อาศัยกับตัวกายภาพของ “บ้าน” อีกทั้ง รวมไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในตัวบ้านด้วย ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Oswald and Wahl (2005: 2) ที่ตั้งประเด็นว่า องค์ความรู้ที่มีต่อความเข้าใจของความหมายของคำว่า “บ้าน” ของผู้สูงอายุยังคงคลุมเครือ การทำความเข้าใจถึงความหมายของคำว่าบ้านของผู้สูงอายุในมิติอื่นๆ จะส่งผลต่อความเข้าใจสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

เอกสารนี้เป็นเอกสารสงวนลิขสิทธิ์ ห้ามมิให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

อนึ่ง รัฐบาลไทยได้ริเริ่มโครงการบ้านพักอาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยหลายโครงการ ซึ่งโครงการเหล่านี้มักจะถูกสร้างขึ้นในแนวคิดการผลิตแบบระบบอุตสาหกรรม เน้นการก่อสร้างเพื่อให้ได้จำนวน “บ้าน” เป็นที่เพียงพอต่อความต้องการจำนวนมากในเวลาอันจำกัด ซึ่งยังผลให้รูปแบบของที่พักอาศัยแตกต่างกันเพียงไม่กี่แบบ ถึงแม้ว่าโครงการบ้านพักอาศัยเหล่านี้ตั้งใจที่จะพัฒนาลักษณะที่ที่พักอาศัยเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้อาศัย เช่นเดียวกับโครงการที่ที่พักอาศัยของรัฐในหลายๆประเทศ บ่อยครั้งโครงการเหล่านี้มุ่งเน้นเพียงการปรับปรุงทางกายภาพของอาคารโดยขาดการเอาใจใส่ต่อความหลากหลายในมิติอื่นๆ ทางสังคมของผู้อาศัย (Harrison, 2004:691) ดังเช่นที่กล่าวไปข้างต้น “โครงการบ้านมั่นคง” เป็นอีกโครงการบ้านพักอาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยที่อาศัยในพื้นที่ที่ยังไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งโครงการนี้ได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากรัฐบาลไทย และมีเป้าหมายที่จะปรับปรุงที่พักอาศัยจำนวน 200,000 หน่วยให้แล้วเสร็จภายใน 5 ปี จุดเด่นประการหนึ่งที่แตกต่างจากโครงการที่ที่พักอาศัยอื่นๆของรัฐ คือ การมุ่งเน้นการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมระหว่างสถาปนิกและชาวชุมชนที่สมัครเป็นสมาชิกโครงการ ซึ่งแนวคิดการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมนี้ได้สร้างโอกาสต่อผู้อาศัยที่จะนำเสนอความต้องการของตนเองในกระบวนการออกแบบ และแน่นอนว่าย่อมเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้ร่วมนำเสนอความต้องการที่เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของพวกเขาด้วยเช่นกัน

แต่จากการศึกษางานของ ฤทธิรงค์ จุฑาพถุฉกร (2554) พบว่าการพัฒนาที่อยู่อาศัยดังกล่าวอยู่ภายใต้มาตรฐานของการออกแบบและกฎหมายอาคารที่มีข้อจำกัดหลายประการ ซึ่งบางประการไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวชุมชนรายได้น้อย มาตรฐานที่ใช้ออกแบบทางสถาปัตยกรรมที่ที่พักอาศัยนั้น มักตอบสนองต่อความต้องการของคนที่มีความสามารถทางร่างกายสมบูรณ์และช่วงชีวิตของคนที่อยู่ในวัยที่มีพลังกำลังหรือสุขภาพที่ดี (อ้นธิกา สวัสดิ์ศรี, 2553) กว่าคนกลุ่มอื่นๆ และยังละเลยต่อความต้องการที่หลากหลายโดยเฉพาะผู้สูงวัยในครัวเรือน นอกจากนั้นแล้วในช่วงเวลาของการทำงานออกแบบบ้านตามแนวทางการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมของบ้านมั่นคงนั้น ฤทธิรงค์ (2554) ยังค้นพบอีกว่าการให้ความหมายของบ้านผ่านองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมระหว่างสถาปนิกและผู้อาศัยโดยเฉพาะผู้สูงวัยนั้นแตกต่างกัน และนำมาซึ่งความขัดแย้งในการทำงานร่วมกันอีกด้วย

ขณะที่โครงการบ้านมั่นคงเสนอการปรับเปลี่ยนทางกายภาพของบ้านให้สอดคล้องตาม “มาตรฐานที่อยู่อาศัย” แต่ในทางกลับกัน มันส่งผลให้ลดความอิสระในการปรับปรุงบ้านตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของคนในครอบครัวอย่างที่เคยเป็นไปเมื่อครั้งที่อาศัยอยู่ในบ้านที่ปลูกเองบนพื้นที่บุกรุก ตัวอย่างเช่น การขยายห้องภายในบ้านเมื่อมีสมาชิกเพิ่ม หรือการเปลี่ยนบันไดเป็นทางลาดเพื่อให้ผู้สูงอายุสัญจรสะดวกขึ้น เป็นต้น บ้านใหม่อาจนำมาซึ่งความเป็นอยู่ทางกายภาพที่ดีขึ้น หากแต่บ้านปลูกเองที่อาจมีลักษณะกายภาพด้อยคุณภาพกว่าบ้านที่ปรับปรุงแล้ว แต่ก็อาจจะให้ความรู้สึกของความเป็นบ้านที่ตอบสนองต่อความต้องการด้านจิตใจได้ตามความต้องการมากกว่า ดังนั้น ความหมายของคำว่า “บ้าน” ในมิติอื่นๆ โดยเฉพาะทางสังคมของผู้อาศัยจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ต้องคำนึงถึง งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งเน้นที่จะ

เอกสารศึกษาถึงความหมายของคำว่า “บ้าน” ไม่เพียงแต่ในมิติทางกายภาพ แต่ยังรวมถึงมิติทางสังคมอื่น ๆ ใน

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

มุมมองของผู้ที่อยู่อาศัยภายในบ้านนั่นเอง เพื่อเพิ่มความเข้าใจถึงปัจจัยที่สำคัญต่างๆ เหล่านี้ให้กับผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับพัฒนาที่อยู่อาศัยโดยตรงและวงการการศึกษาทั้งทางด้านสถาปัตยกรรม สังคมวิทยา และองค์ความรู้แขนงอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ที่สำคัญงานวิจัยชิ้นนี้ยังสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559) ในส่วนที่ว่าด้วยการประเมินสถานการณ์ ความเสี่ยงและการสร้างภูมิคุ้มกันของประเทศ หัวข้อ 2.2.3 เรื่องโครงสร้างประชากรที่มีวัยสูงอายุเพิ่มขึ้น ประเทศไทยจะเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ในปีพ.ศ. 2568 ภาครัฐและครัวเรือนจะมีภาระค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นในการดูแลและพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในด้านต่างๆ ส่งผลต่อภาระงบประมาณของภาครัฐ และค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในการดูแลสุขภาพอนามัย และการจัดสวัสดิการทางสังคม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554: 5)

1.2 คำถามการวิจัย

เนื่องด้วยผู้อาศัยในชุมชนรายได้น้อยมีความหลากหลาย และผู้สูงอายุก็เป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ภายในบ้านและด้วยเหตุแห่งภาวะความชราโดยเฉพาะในด้านกายภาพ จึงมีแนวโน้มจะใช้ชีวิตประจำวันอยู่ในบริเวณบ้านมากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า

1.2.1 องค์ประกอบทางกายภาพทางสถาปัตยกรรมใดบ้างที่เป็นที่ต้องการของผู้สูงอายุ

1.2.2 องค์ประกอบอื่นๆ ใดบ้างที่สามารถตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจและสังคมของผู้สูงวัยที่ควรได้รับการคำนึงถึง และสามารถเติมเต็มความหมายของคำว่า “บ้าน” ได้อย่างสมบูรณ์

จากคำถามดังกล่าวนี้สามารถสรุปเป็นวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

1.3 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1.3.1 เพื่อทำความเข้าใจความต้องการของที่อยู่อาศัยทางกายภาพ และทางสังคมอื่นๆ ของผู้สูงอายุที่อาศัยในชุมชนรายได้น้อยในเมือง

1.3.2 เพื่อศึกษาความหมายของ “บ้าน” ในหลากหลายมิติทั้งทางกายภาพและทางสังคมของผู้สูงอายุในชุมชนรายได้น้อยในเมือง

1.3.3 เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของความต้องการเฉพาะและความหมายของ “บ้าน” ของผู้สูงอายุในชุมชนรายได้น้อยเหล่านั้น ที่มีต่อกายภาพและองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมอื่นๆ ของบ้านพักอาศัย

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

1.3.4 เพื่อเป็นข้อมูลประกอบกระบวนการออกแบบที่พักอาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย ที่คำนึงถึงความต้องการที่หลากหลายและมิติทางสังคมของผู้สูงอายุ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการนำเสนอเป็นนโยบายการพัฒนาที่อยู่อาศัยและแผนระยะยาวเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545-2564 (ศูนย์ศตวรรษิกชน (Thai Centenarians Center); เข้าถึงเมื่อ พ.ศ. 2555)

1.4 ขอบเขตของโครงการวิจัย

1.4.1 ศึกษาที่พักอาศัยของผู้มีรายได้น้อยภายใต้โครงการบ้านมั่นคง ในกรุงเทพฯ

1.4.2 กลุ่มเป้าหมายคือ ผู้สูงอายุ โดยมีขอบเขตในการศึกษา 3 ประเด็น คือ

- ความต้องการที่มีต่อสภาพและเชิงสังคมของบ้านพักอาศัย
- ความหมายที่มีต่อคำว่า “บ้าน” ของผู้สูงอายุ
- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนถึงความต้องการที่แท้จริงของผู้สูงอายุ

1.5 ระยะเวลาในการดำเนินโครงการ

โครงการนี้มีการกำหนดระยะเวลาในการวิจัย 12 เดือน ตามปีงบประมาณ 2555 เริ่มตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2554 ถึง วันที่ 30 กันยายน 2555 และขยายเวลาต่อจนถึงวันที่ 31 มีนาคม 2556

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับของโครงการวิจัย

1.6.1 สร้างความเข้าใจให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องกระบวนการออกแบบ ทั้งนักออกแบบ สถาปนิกและแวดวงการศึกษาสถาปัตยกรรมต่อเรื่องสภาพแวดล้อมที่พักรอาศัยที่เอื้อต่อการอยู่ของผู้สูงอายุในมิติเชิงสังคมที่มากกว่ามิติทางกายภาพ

1.6.2 เสนอแนะแนวทางการออกแบบสภาพแวดล้อมของบ้านที่คำนึงถึงความต้องการของผู้สูงอายุ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจความต้องการลักษณะและรูปแบบที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุในชุมชนรายได้น้อยในเมือง และเพื่อศึกษาความหมายของ “บ้าน” ในหลากหลายมิติทั้งทางกายภาพและทางสังคม รวมถึงศึกษาถึงผลกระทบของความต้องการเฉพาะและความหมายของบ้านที่มีต่อองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของที่พักอาศัย ดังนั้น ในการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจึงได้กำหนดประเด็นเป็นกรอบแนวความคิดไว้ 3 ประเด็นดังนี้ 1) การทำความเข้าใจความหมายของคำว่าบ้าน ผ่านมุมมองของนักวิจัยทางสถาปัตยกรรมในเชิงพฤติกรรมศาสตร์ (หัวข้อ 2.1) 2) การทำความเข้าใจแนวความคิดเรื่องบทบาทของสถาปัตยกรรมหรือ บ้าน กับช่วงชีวิตที่แตกต่างกัน (หัวข้อ 2.2) 3) แนวความคิดการออกแบบที่คำนึงถึงทุกคน (หัวข้อ 2.3) โดยทั้งสามประเด็นนี้มีความเชื่อมโยงกัน คือ สถาปัตยกรรม “บ้าน” ไม่ได้มีความหมายในเชิงกายภาพที่เป็นที่อยู่อาศัย เพื่อความปลอดภัยเท่านั้น แต่ยังมีความหมายอื่นๆ เช่น ความมั่นคงและคุณค่าในชีวิต ซึ่งสามารถถ่ายทอดผ่านองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม รวมถึงการออกแบบที่ที่พักอาศัยที่ตอบสนองความต้องการในมิติที่ซับซ้อนของผู้สูงอายุนั้น ต้องคำนึงถึงหลักการออกแบบเพื่อทุกคนด้วย เนื่องจากระบบการออกแบบที่เป็นอยู่นั้น ใช้มาตรฐานระบบอุตสาหกรรมเป็นกรอบการออกแบบ แต่ผู้ใช้สอยอาคารจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะผู้สูงอายุ อาจไม่จำเป็นต้องมีสภาพร่างกายของสุขภาพที่เป็นไปตามมาตรฐานที่ระบบการก่อสร้างแบบอุตสาหกรรมเท่านั้น ซึ่งจะได้ขยายความในส่วนถัดไป

2.1 ความหมายของ “บ้าน”

Amos Rapoport (1988, 1995) ได้แบ่งการให้ความหมายของสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ออกเป็น 3 ระดับ กล่าวคือ ความหมายระดับสูงที่โยงเข้าถึงมิติทัศน์ของแต่ละบุคคลและระบบคิดเชิงปรัชญา ความหมายระดับกลางที่เกี่ยวข้องกับนัยยะที่ซ่อนเร้นของการให้ความหมายของสภาพแวดล้อม เช่น เอกลักษณ์ สถานะ ความร่ำรวย และ อำนาจ ส่วนความหมายระดับสุดท้าย คือระดับล่างจะครอบคลุมไปถึงรายละเอียดของประโยชน์ใช้สอย เช่น ความเป็นส่วนตัว การเข้าถึงได้ การเคลื่อนย้ายตัวภายในสภาพแวดล้อม และ การจัดพื้นที่ใช้สอย เป็นต้น (Oswald and Wahl, 2005) สำหรับความหมายของบ้านในระดับบุคคลอาจจะสะท้อนถึงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของบ้านเพื่อที่จะดำรงชีวิตชีวิตได้อย่างเป็นอิสระและไม่ต้องพึ่งพา เป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงชีวิตที่เปลี่ยนแปลง (Oswald and Wahl, 2005) ในภาพรวม O'Brien (อ้างใน Annison, 2000) ได้สรุปความหมายของคำว่า “บ้าน” โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเด็น

เอกสารนี้ เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

- บ้านที่โยงใยเข้ากับความรู้สึกของสถานที่ (Sense of place) เช่น ความสะดวกสบาย (Comfort) ความเป็นส่วนตัว (Privacy) และความปลอดภัย (Security) เป็นต้น
- การควบคุมเหนือบ้านได้ (Control) เช่น การเลือกสถานที่ การเลือกผู้ร่วมอยู่อาศัย และการควบคุมค่าใช้จ่าย
- ความเป็นเจ้าของหรือความมั่นคงในบ้าน เช่น ความมั่นคงเหนือที่อยู่อาศัย คุณค่าทางสังคมของเจ้าของบ้าน เป็นต้น

2.2 บ้านกับช่วงชีวิตที่แตกต่าง

ในหน่วยเล็กๆ ของงานออกแบบอย่างเช่น บ้าน ถือว่าเป็นพื้นที่ทั้งกายภาพและสังคมที่สำคัญมากที่หนึ่ง หรือดังที่ Imrie (2003) ชี้ให้เห็นว่า นอกจากบ้านจะทำหน้าที่ เป็นที่พักพิง ให้ความปลอดภัยทางกายภาพแล้ว ส่วนหนึ่ง บ้านยังเป็นสถานที่ที่เสริมพลัง (Empower) สร้างความเข้มแข็งทางจิตใจ หากผู้อยู่อาศัยนั้นๆ สามารถจัดการพื้นที่ ควบคุม ปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมรอบๆ ให้ตอบสนองกิจวัตรประจำวัน ภายในบ้านได้ด้วยตัวเอง

ถึงแม้ว่า “บ้าน” อาจหมายถึง สถานที่ที่ปลอดภัย สถานที่ที่ผู้อยู่อาศัยสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีอิสระ และสถานที่ที่ผู้อยู่อาศัยสามารถควบคุมได้ หากแต่ความหมายของบ้านเหล่านี้สามารถที่จะถูกนิยามไว้แตกต่างกันโดยผู้อยู่อาศัยที่มีช่วงวัยที่ต่างกัน การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของบ้าน หรือการย้ายบ้าน (ในกรณีศึกษาครั้งนี้คือ จากบ้านปลูกเองในพื้นที่บุกรุกไปสู่ความเป็นบ้านมั่นคง) ก็ส่งผลกระทบต่อผู้อยู่อาศัยที่อยู่ในคนละช่วงวัยแตกต่างกันเช่นกัน ตัวอย่างเช่น เมื่ออายุของผู้อาศัยมากขึ้น ข้อจำกัดในการใช้สอยพื้นที่ต่างๆ ของบ้านก็มีเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย (Barlow and Vennables, 2004) ข้อคำนึงสำคัญประการหนึ่งของกระบวนการออกแบบโครงการที่อยู่อาศัยคือ เราปฏิเสธไม่ได้ว่า เมื่อคนเราเจริญวัยยิ่งขึ้น ย่อมพบกับ การเพิ่มขึ้นของความเสื่อมสมรรถภาพและข้อจำกัดที่มากขึ้นทางร่างกาย ระบบการรับรู้ต่าง และมักเกิดขึ้นหลายอย่างพร้อมๆ กัน (ibid.:796) นอกจากนี้ ความสามารถในการอยู่อาศัยในบ้านของผู้สูงอายุ ยังถูกจำกัดด้วย 4 เงื่อนไข กล่าวคือ 1) ความจำกัดในการเข้าถึง การเอื้อม และการเคลื่อนไหวไปมา 2) อาการข้างเคียงที่เกิดจาก อาการอัมพฤกษ์ หรือ ข้อเสื่อม 3) ภาวะการเสื่อมสมรรถภาพทางการมองเห็น สัมผัสและรับรู้ และ 4) ภาวะของการ “หลง” เช่น โรคหลงลืม (Dementia) ความขาดพร่องในการเรียนรู้ (Learning Difficulty) หรือ ปัญหาจากสภาวะทางจิต ยกตัวอย่างเช่น กรณีที่คนแก่มักย้ายลงปอนอนชั้นล่างเพราะไม่สะดวกในการขึ้นลง วันละหลายๆ วัน เป็นต้น พื้นที่ใช้สอยภายในบ้านอื่นๆ สำหรับผู้สูงอายุ อาจกลายเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น พื้นที่การใช้งานของคนสูงวัยจึงมักจะจำกัดลงเรื่อยๆ ตามข้อจำกัดทางการเคลื่อนไหวที่เพิ่มขึ้น จนเหลือเพียงแค่พื้นที่จำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวัน และพื้นที่นั้นกลายเป็น ศูนย์กลางในการอยู่อาศัยของคนสูงวัยไปโดยปริยาย (Oswald and Wahl, 2005) ซึ่งความหมายของบ้าน ก็อาจจะเปลี่ยนไปเช่นกัน

ไม่ว่าการณ์ใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

Heywood (2004: 709) กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า การออกแบบบ้านพักอาศัยให้มีคุณภาพดีนั้น จำเป็นต้องเข้าใจความต้องการของผู้อาศัยให้ดีเสียก่อน ซึ่งความต้องการทางด้านกายภาพของตัวอาคาร อาจไม่ใช่สิ่งที่สำคัญที่สุดเสมอไป การได้รับความเคารพนับถือ (Dignity) การควบคุมได้ (Control) ก็ อาจจะถูกจัดลำดับให้มีความสำคัญเหนือไปกว่าความต้องการในการเข้าถึงได้อย่างสะดวก (Access) หรือ ความปลอดภัย (Safety) ก็เป็นได้ นอกจากนี้แล้ว ความต้องการทางด้านจิตใจก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ เช่น บ้านควรจะสะท้อนภาพลักษณ์ที่ดีของผู้อาศัย บ้านควรจะให้อิสระแก่ผู้อาศัยในการ ปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมตามความต้องการที่เปลี่ยนแปลง เป็นต้น เหล่านี้คือตัวอย่างส่วนหนึ่งที่สะท้อน ให้เห็นถึงความหมายของคำว่า “บ้าน” ที่ตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของผู้อาศัย ซึ่งแน่นอนว่าความ ต้องการเฉพาะทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเหล่านี้ย่อมมีผลต่อคุณภาพของการออกแบบบ้าน

2.3 การออกแบบเพื่อทุกคนกับที่พักอาศัย

ในช่วงแห่งการเร่งพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองตลอดสองทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทย ได้ปรับแนวทางในการพัฒนาประชากรให้สอดคล้องกับบริบทสังคมโลกที่ร่วมสมัยมากขึ้น ดังเห็นได้จากการ ที่ภาครัฐวางนโยบายเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มที่ด้อยเปรียบ ไม่ว่าจะเป็น เป็นคนรายได้น้อย คนพิการ และ ผู้สูงอายุ เช่นเดียวกับกับแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรม ผลิตภัณฑ์ ออกแบบเมือง ก็ได้ให้ความสำคัญต่อผู้ใช้สอยที่มีความหลากหลายมากขึ้น เช่น การจัดให้มีที่ จอดรถ ห้องน้ำ ทางลาด และป้ายสัญลักษณ์ต่างๆ ที่อำนวยความสะดวกสำหรับทุกคน โดยเฉพาะคน พิการ ซึ่งสิ่งต่างๆดังกล่าว เป็นผลจากการรับเอาแนวความคิดการออกแบบเพื่อทุกคน หรือ Universal Design มาเป็นแนวทางในการวางยุทธศาสตร์ เพื่อนำไปสู่การสร้างสังคมที่คำนึงถึงทุกคนอย่างเท่าเทียม หรือ Inclusive Society

อาจกล่าวได้ว่า Universal Design คือแนวความคิดในการออกแบบอาคารสถานที่ที่สะดวก ปลอดภัยสำหรับผู้ใช้งานทุกคน รวมถึงคนที่มีภาวะข้อจำกัดต่างๆ ของร่างกาย สติปัญญา และการสื่อสาร (Goldsmith, 2000, p. vii) หรือ ดังที่ศูนย์ออกแบบเพื่อทุกคน “North Carolina State Center for Universal Design” (Center for Universal Design, 2008) ได้อ้างถึงนิยามของ Ron Mace สถาปนิก ชาวอเมริกันคนสำคัญที่ริเริ่มแนวคิดนี้ กล่าวไว้ว่า “... เป็นงานออกแบบสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่สามารถ เข้าถึงและใช้สอยได้สำหรับทุกคนมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยไม่ต้องปรับหรือออกแบบมาเป็นพิเศษ ใดๆ” โดยมีเจตจำนงสร้างงานออกแบบที่ช่วยให้ทุกคนดำรงชีวิตได้ง่ายขึ้น และเป็นกระบวนการผลิต สินค้า เครื่องใช้ในชีวิตรประจำวัน รวมถึงการสื่อสาร และสภาพแวดล้อมสรรสร้าง โดยให้คนทุกคนสามารถ เข้าถึงและใช้สอยได้โดยที่ไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติม หรือหากจำเป็นต้องมี ก็เพิ่มน้อยมาก อาจสรุปสั้นๆ ได้ ว่า แนวความคิด Universal Design ควรต้องยังประโยชน์สำหรับคนทุกวัย และทุกความสามารถของ ร่างกาย สติปัญญา ซึ่งแนวคิดนี้ ได้รับการพัฒนาขึ้นในบริบทประเทศประชาธิปไตย อย่างสหรัฐอเมริกา

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

อันมีรากฐานความคิดจากเรื่องสิทธิมนุษยชน ในมิติของความเท่าเทียมในการเข้าถึงสภาพแวดล้อมต่างๆ ของมนุษย์ทุกคนในสังคม (Steinfeld & L.Maisel, 2012, p. 15)

นอกจากนี้ แนวความคิดดังกล่าวยังได้รับการพัฒนามาจากแนวคิดเชิงปรัชญา ดังที่ Preiser (2007, p. 11) อธิบายไว้ว่า เป็นการเพิ่มพลังทางความคิดให้แก่คุณค่าความเป็นมนุษย์ นอกเหนือไปจากเพียงแค่การทำตามสิ่งที่กฎหมาย “สิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนพิการอเมริกันหรือ American with Disabilities Act” กำหนดไว้เท่านั้น และเพื่อให้การนำแนวคิดที่เป็นเชิงนามธรรม สามารถเอาไปปรับใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรม และเป็นประโยชน์กว้างขวางมากขึ้น Preiser and Ostroff (2001) และ Story (2001, pp. 10.6-10.8) ได้สรุปหลักในการออกแบบไว้ 7 ประการ ประกอบด้วย 1) การใช้สอยได้อย่างเท่าเทียม (Equitable use) 2) ให้ความยืดหยุ่นในการใช้งาน (Flexibility on use) 3) ให้ใช้สอยได้ง่ายๆ ไม่ต้องอาศัยประสบการณ์หรือความรู้พิเศษ (Simple and intuitive use) 4) สามารถให้ข้อมูลแก่ผู้ใช้ได้อย่างเหมาะสม (Perceptible information) 5) มีการออกแบบเพื่อสำหรับข้อผิดพลาด (Tolerance of error) 6) ออกแบบให้ใช้แรงแต่น้อย (Low physical effort) และ 7) เผื่อขนาดและที่ว่างไว้เพื่อการเข้าถึงใช้สอย (Size and space for approach and use)

อย่างไรก็ดี แนวความคิด Universal Design ซึ่งได้รับการพัฒนาในประเทศสังคมวัฒนธรรมแบบตะวันตก การจะนำไปปรับใช้เป็นการทั่วไปสำหรับประเทศที่มีบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างนั้น เป็นเรื่องสำคัญไม่น้อยไปกว่า การรับเอากฎเกณฑ์เหล่านั้นมาใช้ ดังที่ Story (2001, หน้า 10.17) สรุปไว้ว่า ความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ท้าทายที่สุดประการหนึ่ง ในกระบวนการประยุกต์แนวคิด Universal Design ไปใช้ในระดัปลักษณ์โลก และยังได้ตั้งคำถามที่น่าสนใจไว้ว่า จำเป็นหรือไม่อย่างไร ที่จะต้องนำเอาหลักการออกแบบ Universal Design ดังที่ปรากฏในบริบทของประเทศตะวันตก เป็นมาตรฐานเพียงหนึ่งเดียวเพื่อไปใช้กับทุกๆ สังคมในโลก? ดังนั้น ในการนำเอาแนวความคิดมาสร้างเป็นเกณฑ์มาตรฐานสำหรับสภาพแวดล้อมทางสถาปัตยกรรมในประเทศไทยนั้น จึงจำเป็นต้องพิจารณาบริบททางสังคม และวัฒนธรรมด้วย ดังที่ Balaram (pp. 5.11-5.19) อภิปรายไว้ว่า แนวความคิดการออกแบบเพื่อทุกคนนั้น เป็นอุดมการณ์ ไม่ใช่สไตล์ของงานออกแบบ หรือ กระแสแฟชั่น Balaram ยังย้ำว่า Universal Design ย่อมเป็นไปได้ แม้เมื่อนำไปใช้กับกลุ่มประเทศยากจน เขายังได้ยกตัวอย่างงานออกแบบสุขภัณฑ์ที่คำนึงถึงบริบทสังคมด้วย ในอินเดียผู้คนส่วนใหญ่ยังนิยมใช้สุขภัณฑ์แบบนั่งยอง และเมื่อนำแนวความคิด Universal Design ที่เน้นการใช้สอยกับคนกลุ่มกว้างขึ้น จึงต้องมีการออกแบบอุปกรณ์เสริม เช่น ที่นั่งแบบปรับได้ สำหรับคนที่ต้องการนั่งราบ ติดอยู่ด้วยกันกับแบบนั่งยอง หรือมีห้องน้ำที่มีทางเลือกให้กับคนทั้งสองกลุ่ม เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป Universal Design สามารถเป็นกระบวนการในการออกแบบสภาพแวดล้อมที่มุ่งตอบสนองความต้องการที่แตกต่างหลากหลายในการใช้ชีวิตของแต่ละคนให้ได้มากที่สุด ต่อยอดจากการออกแบบ Barrier-free design ซึ่งเป็นการขจัดอุปสรรคในเบื้องต้น โดยคำนึงถึง บริบททางสังคม เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับกรใช้งานเพื่อการศึกษาค้นคว้าเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งยังมีให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

วัฒนธรรม และ ความสวยงามในการออกแบบเป็นตัวช่วยให้สภาพแวดล้อมมีความกลมกลืน ไม่ให้ผู้ใช้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เกิดความรู้สึกแปลกแยกไปจากสังคมที่เขาอยู่ เพื่อเป็นการสร้างสรรค์สังคมสู่สังคมทุกคนเท่าเทียม หรือ Inclusive Society

อนึ่ง การออกแบบเพื่อทุกคนนั้น มีหลักคิดพื้นฐานที่สำคัญคือ ทั้งกระบวนการและผลงานออกแบบต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจของผู้ใช้สภาพแวดล้อมนั้นๆ การให้ความสำคัญต่อการออกแบบที่พหุศาสตร์ที่เน้นลักษณะทางกายภาพหรือองค์ประกอบทางวัตถุให้เป็นไปตามมาตรฐานการออกแบบที่มากเกินไป ในแง่หนึ่ง สามารถมองได้ว่าเป็นการตอกย้ำ ความด้อยสมรรถภาพของคนที่มีความสามารถทางกายและจิตใจที่ไม่ได้อยู่ในมาตรฐานนั้น Barlow and Venables (2004: 799-800) ซึ่งเพิ่มเติมอีกว่า มาตรฐานของการออกแบบโดยส่วนใหญ่ เน้นไปที่การตอบสนองความต้องการของ “คนปกติ” หรือ คนที่มีร่างกาย จิตใจที่อยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน ตัวอย่างที่ถูกกล่าวถึงบ่อยในงานอื่นๆ คือ การยึดถือขนาดสัดส่วนที่ใช้ในการออกแบบของนักออกแบบและสถาปนิก จากมาตรฐาน สัดส่วนมนุษย์ ของ Le Corbusier, the Modulor Man ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ร่างกายมนุษย์น้อยคนนักที่จะเป็นไปตามขนาดสัดส่วนที่ถูกกำหนดขึ้นเช่นนั้น เช่น มีสภาพร่างกายแข็งแรงกำยำ สูง 1.6-1.8 เมตร มีระยะเอี๊ยมสูงถึง 2.26 เมตร (ดังในภาพ 1)

รูป 1 กระบวนการออกแบบมักอ้างอิง “มาตรฐาน” ของขนาดสัดส่วนมนุษย์ที่มีร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ เช่น กรณีอ้างอิงสัดส่วนมนุษย์จาก ‘The Modular Man (1925)’ โดย Le Corbusier

นอกจากในด้านกายภาพที่กล่าวถึงไปแล้วนั้น การออกแบบบ้านพักอาศัยควรคำนึงถึงปัจจัยอื่นๆ ด้วยเช่นกัน Barlow and Venables (2004:797) พบว่า ผู้สูงอายุจำนวนไม่น้อยพึงพอใจที่จะใช้ชีวิตในช่วงบั้นปลายสุดท้ายที่บ้าน เช่นเดียวกับงานวิจัยในประเทศเยอรมันของ Baltes et al. (1999) ที่พบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ใช้เวลากว่า 80% อยู่ที่บ้าน จะเห็นได้ว่า คนสูงวัยมีแนวโน้มที่จะใช้ชีวิตในบ้านมากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ และเป็นกลุ่มที่ไม่ได้อยู่ในวัยที่เป็นกำลังหลักในการหารายได้ ซึ่งเป็นผลให้ผู้สูงวัยหลายคนไม่ว่าการณ์ใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

รู้สึกว่าคุณเองเป็นภาระให้แก่ครอบครัว แต่สำหรับในชุมชนรายได้น้อยในเมืองหลายชุมชนกลับพบว่า แม่บ้าน และ คนแก่ ได้เป็นกำลังส่วนหนึ่งหรือเป็นกำลังหลักในการหารายได้ บ้านหลายๆหลังในชุมชนผู้มีรายได้น้อยได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่บางส่วนของบ้านให้เป็นร้านค้า โดยมีแม่บ้านหรือผู้สูงอายุเป็นผู้ดูแลกิจการ (จุฑาพถกมิก, 2552) ซึ่งธุรกิจนี้ครัวเรือนเหล่านี้นอกจากจะช่วยบรรเทาความยากจนได้ในระดับหนึ่งแล้ว (Kellett and Bishop, 2006: 59) ยังสามารถช่วยเพิ่มความรู้สึกความเป็นบุคคลที่มีคุณค่าของครอบครัว สร้างความรู้สึกเป็นอิสระ (Independence) ที่ไม่ต้องพึ่งพาสมาชิกคนอื่น ๆ และส่งเสริมให้เกิดความนับถือในตนเอง (self-esteem) ให้กับผู้สูงวัยได้เป็นอย่างดี

สำหรับโครงการจัดสรรบ้านพักอาศัย (ไม่ว่าจะของภาครัฐหรือเอกชน) ส่วนใหญ่มักจะเน้นไปที่การพัฒนาลักษณะทางกายภาพ โดยมักจะประชาสัมพันธ์ว่าองค์ประกอบทางกายภาพของบ้านนั้นเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการอยู่ดีมีสุขของผู้อยู่อาศัย (Harrison, 2004:697) ในเรื่องนี้ Burn (2004: 768) ให้ความเห็นแย้งไว้ว่า คุณภาพของบ้านพักอาศัยที่คืนนั้นควรตอบสนองความต้องการ และต่อความพึงพอใจของเจ้าของบ้านนั้นๆ ที่สำคัญคุณภาพของบ้านไม่ควรที่จะถูกตัดสินผ่านเพียงแค่ตัวคุณภาพและมาตรฐานของอาคาร แต่ควรคำนึงถึงทั้งกระบวนการไม่ว่าจะเป็น ประสบการณ์ในการสร้าง การซื้อ และการเข้าอยู่อาศัย ประเด็นนี้สามารถโยงเข้ากับแนวคิดของบ้านมั่นคงได้ โดยเฉพาะแนวทางที่นำผู้อยู่อาศัยเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบและเปิดให้ผู้อยู่อาศัยได้มีส่วนในการกำหนดแบบบ้านของตนเอง ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าทั้งกระบวนการการได้มาซึ่งบ้านมั่นคงนั้นช่วยเสริมให้ “บ้าน” มีคุณค่าและความหมายมากยิ่งขึ้นสำหรับผู้อยู่อาศัยในชุมชนรายได้ต่ำ ด้วยเพราะว่า ผู้อยู่อาศัยต้องผ่านทั้งการต่อสู้ เจริญเพื่อให้ได้มาซึ่งการเช่าที่ดิน การออกแบบบ้าน การจัดการการก่อสร้างทั้งสาธารณูปโภคและอาคาร ด้วยตัวเอง จนถึงการเข้าอยู่อาศัยและการใช้หนี้เงินที่หยิบยืมมาเพื่อการสร้างบ้าน (Chutapruttikom, 2011)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สามารถสรุปได้ในเบื้องต้นได้ว่า การออกแบบบ้านพักอาศัยโดยเฉพาะที่สามารถตอบสนองความต้องการของคนสูงวัยนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงหลากหลายปัจจัย นอกจากปัจจัยทางกายภาพที่เอื้อต่อการใช้งานแล้ว ปัจจัยด้านสังคมอื่นๆ เช่น ความสามารถในการกำหนดและจัดสภาพแวดล้อมได้ด้วยตัวเอง ความสามารถในการหารายได้เพิ่มเติมเพื่อลดความรู้สึกเป็นภาระแก่สมาชิกในครอบครัวคนอื่นๆ และการมีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบบ้าน เหล่านี้ย่อมเสริมสร้างความรู้สึกผูกพันกับบ้าน และล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ควรถูกคำนึงถึงในกระบวนการออกแบบบ้านพักอาศัยทั้งสิ้น และนี่เป็นโจทย์สำคัญอันหนึ่งของงานวิจัยชิ้นนี้ที่มุ่งจะร่วมค้นหาคำตอบอื่นๆเพิ่มเติม โดยหวังจะเป็นอีกส่วนหนึ่งที่เติมเต็มองค์ความรู้ทางด้านสถาปัตยกรรมบ้านพักอาศัยให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

บทที่ 3

วิธีและขั้นตอนทำวิจัย

การวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีการศึกษาเฉพาะราย หรือ Case Study Research ที่มุ่งศึกษาความต้องการทางกายภาพและเชิงสังคมของผู้สูงอายุในชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในฐานะผู้สังเกตการณ์ระหว่างการสัมภาษณ์และการเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลเป็นครั้งคราว ประกอบกับการใช้วิธีการต่างๆ ทั้งทางภาคเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม เริ่มจาก การทบทวนวรรณกรรมในเรื่องของ การนิยามความหมายของคำว่า “บ้าน” ในมิติต่างๆ โดยเน้นไปที่มุมมองของผู้สูงอายุเป็นหลัก รวมถึงการทบทวนแนวคิดทางสถาปัตยกรรมเพื่อทุกคน เช่น Inclusive Design และ Universal Design นอกจากนี้ยังกล่าวถึงโครงการที่พักอาศัยสำหรับคนจน ในที่นี้จะเน้นเฉพาะเจาะจงไปที่โครงการบ้านมั่นคง ต่อด้วยการทำงานภาคสนาม โดยการเข้าพื้นที่ชุมชนเพื่อทำการ สังเกต สัมภาษณ์ ถ่ายภาพ และ สเก็ตภาพบ้านของผู้อยู่อาศัยและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญต่างๆ จากนั้นวิเคราะห์ข้อมูลความต้องการทางกายภาพและเชิงสังคมของผู้สูงอายุที่มีต่อที่พักอาศัยและคำว่า “บ้าน” ตามนิยามของผู้อาศัย นำข้อมูลที่ได้ทำการสังเคราะห์และสรุปผลของการวิจัย และสุดท้ายเผยแพร่กระบวนการและผลของการวิจัยในรูปแบบต่างๆ เช่น งานประชุมวิชาการ บทความวิจัย และบทความวิชาการ

3.1 ระเบียบวิธีวิจัย

ในเบื้องต้น ใช้กระบวนการ Exploratory Research ซึ่งเป็นการวิจัยขั้นต้น (สหชัยเสรี, ม.ป.ป.) ใช้การทบทวนวรรณกรรมและสอบถามกับผู้รู้ ซึ่งข้อค้นพบที่ได้จากขั้นตอนนี้เพื่อเป็นประโยชน์ในการวางสมมติฐานการทำวิจัยในขั้นตอนต่อไป โดยการค้นคว้าศึกษาชุมชนที่อยู่ในโครงการบ้านมั่นคงที่ได้ดำเนินการไปแล้ว จากนั้นสำรวจสอบถามจากผู้ที่มีประสบการณ์ คือ กลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา เพื่อให้ได้แนวทางพหุที่จะเป็นการตั้งคำถามงานวิจัย เมื่อได้แนวทางในการตั้งคำถามแล้ว จึงดำเนินการวิจัยด้วยการใช้ Case Study คือเน้นศึกษาถึงเฉพาะกรณีที่อยู่อาศัยในชุมชนบางระมาด ในช่วงเวลาที่เพิ่งมีการย้ายจากบ้านเก่าสู่บ้านใหม่ เพื่อสังเกตและศึกษาการปรับตัวของผู้สูงอายุ และการให้ความหมายที่มี เปรียบเทียบกันระหว่างบ้านเก่าและบ้านใหม่เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ ซึ่งวิธีการศึกษาเฉพาะรายหรือ Case Study นี้ เน้นที่การศึกษาทำความเข้าใจถึงสาเหตุ ของเรื่องที่สนใจเป็นเฉพาะราย โดยไม่สามารถนำเอาหลักการอธิบายเชิงสถิติมาใช้ได้ เนื่องจากสภาวะเงื่อนไขของปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละคนย่อมมีสาเหตุและปัจจัยปลีกย่อยที่แตกต่างกัน (สหชัยเสรี, ม.ป.ป.)

โครงการนี้เน้นศึกษาที่ที่พักอาศัยของผู้ที่มีรายได้น้อยในเมือง แนวทางในการเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้ เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้ไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า วิธี Purposive Sampling โดยเจาะจงไปที่โครงการบ้านมั่นคง ซึ่งมีผู้พักอาศัยเป็นผู้สูงอายุ และเป็น ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

โครงการที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัย กรณีศึกษาเฉพาะของโครงการนี้คือ ที่พักอาศัยแบบ บ้านแถว สองชั้น จำนวน 3 หลัง ตั้งอยู่ในชุมชนบางระมาด ตลิ่งชัน โดยเก็บข้อมูลจากครัวเรือนที่มี ผู้สูงอายุเป็นสมาชิกในครอบครัว จำนวน 3 คน และมีความยินดีที่จะให้เก็บข้อมูลในเชิงลึก มีการเข้า สัมภาษณ์แบบเจาะลึก เก็บบันทึกภาพที่อยู่อาศัยโดยละเอียด และ วาดภาพผังพื้นที่อยู่อาศัย

3.2 ขั้นตอนการดำเนินการ

ในการดำเนินการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งทีมผู้ช่วยวิจัยในการลงพื้นที่เก็บข้อมูล ซึ่งผู้ช่วยวิจัย 2 คนมีทักษะในการเก็บข้อมูลในด้านที่ต่างกัน กล่าวคือผู้ช่วยคนที่ 1 ซึ่งกำลังเรียนปริญญาโทในสาขา สถาปัตยกรรมภายใน จะเก็บข้อมูลเชิงกายภาพด้วยการถ่ายภาพ สเกตผังชุมชน ผังบ้าน เป็นต้น ส่วน ผู้ช่วยคนที่สอง ซึ่งเป็นนักศึกษาปริญญาโทสาขาสังคมศาสตร์และเป็นคนพิการนั่งรถเข็น ช่วยในการ สัมภาษณ์และให้ข้อมูลทางด้านสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการใช้งานสำหรับคนแก่ คนพิการ ซึ่งในการเก็บ ข้อมูลสามารถสรุปเป็นขั้นตอนการดำเนินการได้ดังต่อไปนี้

3.2.1 ขั้นตอนการสำรวจเพื่อคัดเลือกกรณีศึกษา

การคัดเลือกชุมชนที่ศึกษานั้น ได้จากการสอบถามผู้เชี่ยวชาญที่ทำงานศึกษาชุมชนรายได้น้อย ซึ่ง จากการปรึกษาหารือ ผู้เชี่ยวชาญเสนอชื่อชุมชนรายได้น้อย 4 ชุมชนที่อยู่ในขั้นตอนการปรับปรุงบ้านจาก สภาพที่เป็นชุมชนบุกรุกสู่การเป็นบ้านที่มั่นคงและถูกต้องตามกฎหมาย กรณีศึกษาที่เลือกชุมชนบาง ระมาด เป็นชุมชนที่ปรับปรุงบ้านแล้วเสร็จเป็นเวลาประมาณ 1 ปีในช่วงที่เข้าศึกษา ซึ่งทำให้ผู้วิจัยได้เห็น สภาพการเปลี่ยนแปลงจากบ้านเก่าสู่บ้านใหม่ และการปรับปรุงสภาพบ้านใหม่ให้เข้ากับความต้องการของ คนแก่ได้ไม่ยากนัก

นอกจากการคัดเลือกชุมชนที่ศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกแล้ว ยังได้ใช้วิธี Snowballing คือการ ติดต่อกับผู้อาศัยในชุมชนผ่านนักวิจัยที่เคยลงพื้นที่ศึกษาในชุมชนบางระมาดมาก่อน เพื่อให้บอกต่อ ถึง กลุ่มผู้สูงอายุที่อาศัยในชุมชน และมีความยินดีที่จะร่วมมือให้สัมภาษณ์และเก็บบันทึกภาพถ่ายในที่พัก อาศัยอย่างละเอียด โดยงานวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาผู้สูงอายุจำนวน 3 ท่าน คือ คุณยายหลอย อายุ 78 ปี, คุณ ยายอ้ม อายุ 68ปี และ คุณยายเสีียม อายุ 77 ปี โดยมีข้อมูลภูมิหลังของแต่ละท่านเพื่อประกอบการ วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและสัมภาษณ์ ดังนี้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

รูป 2 (ซ้าย) สภาพบ้านโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กของคุณยายหลอยหลังใหม่ (ขวา) สภาพบ้านหลังเดิม โครงสร้างไม้ ทั้งหลัง ก่อนรื้อและย้ายไปหลังใหม่

- คุณยายหลอย อายุ 78 ปี อาศัยในชุมชนนี้ตั้งแต่เริ่มมีการสร้างบ้านบนที่ของการรถไฟ ปัจจุบันอยู่กับลูกสาว 1 คน เนื่องจากคนอื่นๆ ได้แต่งงานและย้ายออกไปอยู่ที่อื่นหมดแล้ว เมื่อครั้งยังอายุในช่วงวัยทำงาน คุณยายหลอยทำงานเป็นช่างก่อสร้างและรับจ้างทั่วไป และเคยประสบอุบัติเหตุในสถานที่ก่อสร้าง ตกนั่งร้าน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุที่มีอาการปวดเข่า เดินไม่สะดวกจนถึงปัจจุบัน

รูป 3 คุณยายอ้อม ขณะให้สัมภาษณ์ภายในบ้านหลังใหม่

- คุณยายอ้อม อายุ 68 ปี ย้ายจากบ้านที่ย่านสาทร ถนนพระราม 3 มาอยู่ที่ชุมชนบางระมาดกว่าสิบปีแล้ว โดยอาศัยอยู่ในบ้านกับลูกชายอีก 2 คน บางครั้งมีลูกสาวและหลานมาเยี่ยม ปัจจุบันนอนข้างล่างกับลูกชายคนเล็ก เนื่องจากมีอาการเข่าเสื่อมรุนแรง ขึ้นลงบันไดไม่ไหว และมีอาการความดันสูงร่วมด้วย จึงคิดว่าควรนอนในพื้นที่ที่มีคนเห็นและช่วยเหลือได้สะดวก แต่การนอนชั้นล่างก็ต้องพบปัญหาเมื่อช่วงปลายปี 2554 เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ที่เขตตลิ่งชันพื้นที่ตั้งชุมชนบางระมาดนี้ จึงต้องอพยพไปอาศัยบ้านลูกสาวที่จังหวัดสมุทรปราการชั่วคราว ปัจจุบันไม่ได้ประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้ แต่มีเงินสวัสดิการจากรัฐเดือนละ 500 บาท และจากลูกชายอีกเดือนละ 2,000 บาท ประกอบกับทำงานอดิเรกถักผ้าด้วยมือ ขายได้เดือนละประมาณ 400-500 บาท ในกรณีใช้พื้นที่ภายในที่พักอาศัย คุณยายอ้อมจะใช้เก้าอี้สำนักงานที่มีล้อไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ช่วยพยุงเดิน เช่น จากเตียงนอนไปยังห้องน้ำ และพื้นที่รอบๆภายในบ้าน และเมื่อออกนอกตัวบ้าน ใช้จักรยานสองล้อช่วยแทนการเดิน โดยนั่งที่เบาะหลังจักรยานแล้วใช้ขาพยุงก้าวให้ล้อหมุนช่วยในการเคลื่อนที่จากบ้านของคุณยายไปยังละแวกบ้านในชุมชน

รูป 4 (ซ้าย) คุณยายเหี้ยม หรือ เสี้ยม ขณะนั่งให้สัมภาษณ์ในบ้านของคุณยายอ้อมในบ้านหลังใหม่ (ขวา) สภาพบ้านหลังเดิมของคุณยายเสี้ยม เป็นบ้านชั้นเดียวโครงสร้างไม้ มีพื้นที่ชายของหน้าบ้าน และด้านหลังมีพื้นที่โล่งปลูกสมุนไพรร

- คุณยายเสี้ยม อายุ 77 ปี อาศัยในชุมชนบางระมาดนี้ตั้งแต่เกิด ปัจจุบันอาศัยอยู่กับสมาชิกในครอบครัวอีก 3 คน คือลูกสาวคนโตและหลานอีก 2 คน มีรายได้หลักของตัวเองมาจากการรับจ้างปอกมะพร้าว ประมาณ 3,000 บาทต่อเดือน และมีเงินบางส่วนที่ได้จากลูกสาวเช่นกัน คุณยายเสี้ยมใช้พื้นที่ส่วนใหญ่ในช่วงกลางวันข้างล่าง ภายในและภายนอกบริเวณรอบๆบ้าน โดยเฉพาะพื้นที่ในการเผามะพร้าวและปอกมะพร้าว ส่วนกลางคืนจะขึ้นไปนอนชั้นสองของบ้าน โดยให้เหตุผลว่า แม่น้ำจะมีอาการบวชเข้าเมื่อเดินขึ้นลงบันไดทุกวัน แต่มีความรู้สึก “ปลอดภัยกว่า” เมื่อนอนบนชั้นสองของบ้าน

3.2.2 ขั้นตอนการสำรวจกายภาพชุมชน

ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยได้เข้าสำรวจชุมชนโดยผ่านการแนะนำตัวโดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งช่วยลดระยะเวลาการทำความเข้าใจชุมชนและกรณีศึกษา ในการสำรวจเบื้องต้น ทีมวิจัยได้สอบถามถึงประชากรสูงอายุและได้รับทราบว่า มีผู้สูงอายุที่สะดวกให้ข้อมูล 3 กรณีจาก 5 กรณี (ชุมชนมีบ้านทั้งหมด 29 หลัง) สำหรับ 2 กรณีที่ไม่สะดวกเนื่องจากได้ย้ายไปอยู่ต่างจังหวัดเพื่อหลบภัยน้ำท่วมและยังไม่กลับมายังชุมชนในช่วงการเก็บข้อมูล

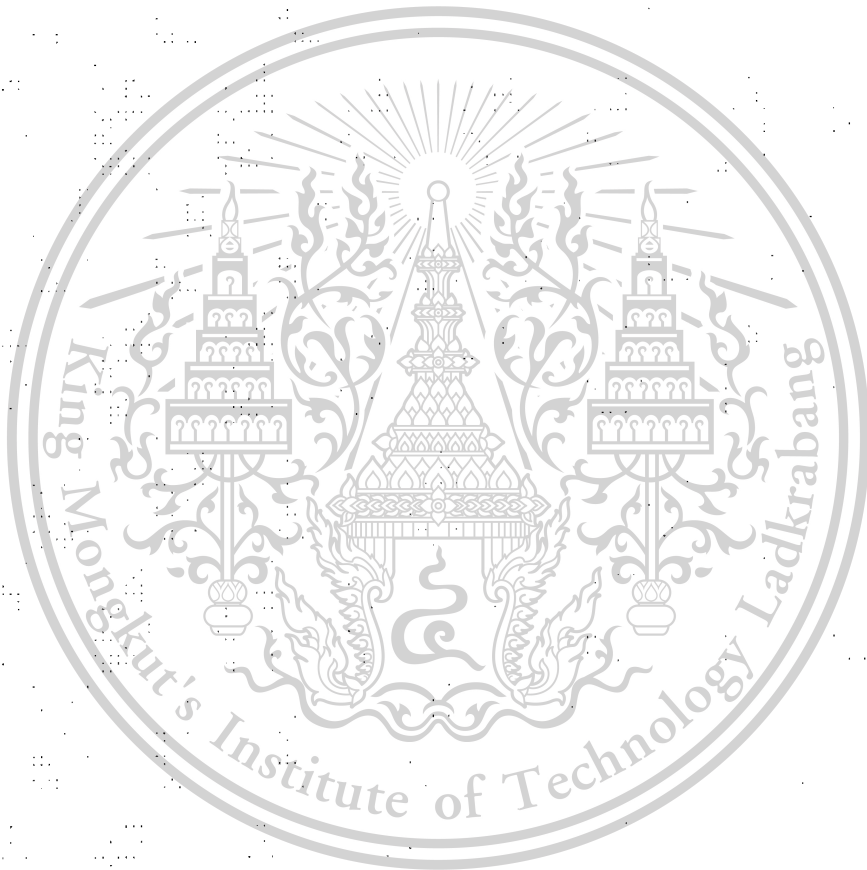
3.2.3 ขั้นตอนการสำรวจบ้านที่เป็นกรณีศึกษา

จากคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ ทีมวิจัยได้เข้าสำรวจบ้านของกรณีศึกษา จำนวน 3 ครั้ง โดยที่ครั้งที่หนึ่งเป็นการแนะนำตัวเบื้องต้น และพูดคุยเพื่อขออนุญาตในการศึกษา ครั้งที่สองทีมวิจัยได้เข้าทำการสัมภาษณ์กับภรรยาผู้สูงอายุพร้อมถ่ายภาพในส่วนสำคัญต่างๆภายในและรอบๆบ้าน เมื่อได้ข้อมูลและนำเอกสารสัมภาษณ์ที่สแกนแล้วไปพร้อมด้วยภาพถ่ายในส่วนสำคัญต่างๆภายในและรอบๆบ้าน เมื่อได้ข้อมูลและนำไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

กลับมาวิเคราะห์เพิ่มเติมแล้ว พบว่าข้อมูลบางส่วนจำเป็นต้องสอบถามเพิ่ม ผู้วิจัยได้กลับไปเก็บข้อมูลอีกครั้งเป็นครั้งที่สาม เพื่อเป็นการทบทวนข้อมูลบางส่วนด้วย สำหรับบางกรณีผู้วิจัยได้เข้าไปมากกว่า 3 ครั้งเพื่อทบทวนเนื้อหาที่ได้มา

3.2.4 ขั้นตอนการวิเคราะห์ ประเมิน และสรุปผล

ระหว่างการเก็บข้อมูล ทีมวิจัยได้ประเมินข้อมูลเบื้องต้นร่วมกันทันทีหลังการเก็บข้อมูลในแต่ละหน เพื่อร่วมกันสะท้อนความเห็นจากข้อมูลที่ได้ จากนั้นผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์อีกครั้ง โดยสืบค้นกลับไปยังเอกสารต่างๆ เพื่อเชื่อมโยงระหว่างทฤษฎีและปรากฏการณ์ที่เจอจากภาคสนาม ก่อนนำมาสรุปเพื่อเขียนรายงานการวิจัยและเผยแพร่ต่อไป

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use^{17/46}, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

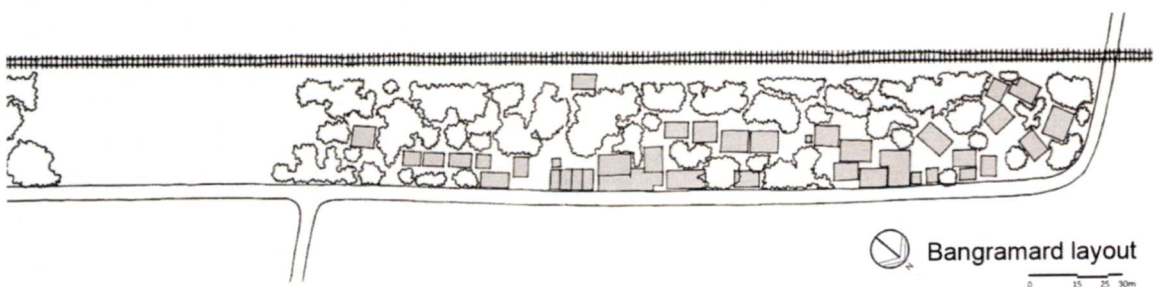
บทที่ 4 สภาพทั่วไปของกรณีศึกษา

4.1 ชุมชนบางระมาด ตลิ่งชัน

รูป 5 แสดงสภาพชุมชนบางระมาดจากมุมสูง

งานวิจัยชิ้นนี้ เน้นที่การศึกษาที่อยู่อาศัยในชุมชนที่เพิ่งมีการเปลี่ยนแปลงจากบ้านเก่าสู่บ้านใหม่ คือชุมชนบางระมาด เขตตลิ่งชัน ซึ่งเป็นชุมชนที่ได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัย “บ้านมั่นคง” กับองค์กรพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ซึ่งแต่เดิมพื้นที่ของชุมชนบางระมาดนี้เคยเป็นที่รกร้างริมทางรถไฟย่านชานเมืองฝั่งธนบุรี แต่เดิมชุมชนนี้อยู่ติดกับสถานีรถไฟบางระมาด บริเวณนี้เคยเป็นพื้นที่ที่ไม่ได้ถูกใช้งานอะไรชัดเจน จนกระทั่งเมื่อประมาณร้อยปีมาแล้ว มีครอบครัวแรกคือ ครอบครัวของกรณีศึกษารายหนึ่ง “ยายหลอย” (อายุ 78 ปี) เข้ามายุกรุกที่ดินของการรถไฟเพื่ออยู่อาศัย เนื่องจากหัวหน้าครอบครัวคือพ่อของยายหลอยทำการให้กับทางการรถไฟที่สถานีบางระมาด จากนั้นอีกประมาณ 20 ปีต่อมา อีกครอบครัวหนึ่งได้เข้ามาขอแบ่งพื้นที่อยู่อาศัย และทำการเพาะปลูกสวนผลไม้บริเวณนั้น หลังจากนั้น นอกจากสองครอบครัวนี้ ก็มีอีกหนึ่งครอบครัวเข้ามาแบ่งพื้นที่ตลอดริมทางรถไฟเพื่อทำสวนส้มและผลไม้

รูป 6 ผังชุมชนบางระมาดเดิม เป็นแนวยาวตลอดริมทางรถไฟ ก่อนมีการปรับพื้นที่ตามโครงการบ้านมั่นคง

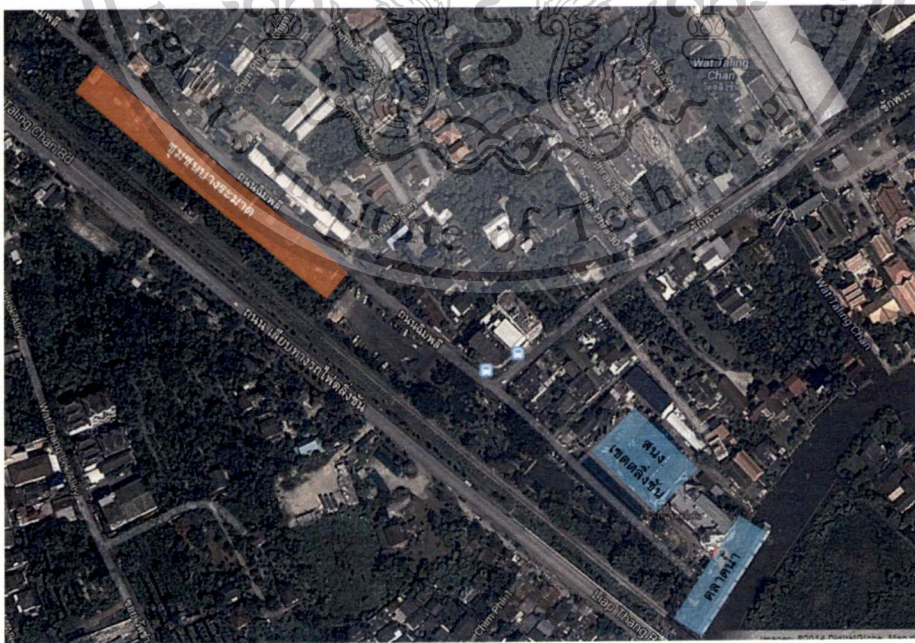
เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

ชุมชนนี้ประกอบด้วย 32 ครัวเรือน ตั้งอยู่ระหว่างถนนฉิมพลีกับรางรถไฟ ถึงแม้ชุมชนนี้จะตั้งอยู่ห่างจากจุดศูนย์กลางเมือง แต่ก็มียระบบขนส่งมวลชนเข้าถึงได้ เช่น รถโดยสารประจำทางปรับอากาศ และ รถสองแถว เนื่องจากห่างออกไปไม่กี่ไกลจากชุมชน มีตลาดน้ำซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวในบริเวณสำนักงานเขตตลิ่งชัน สภาพเดิมโดยทั่วไปของชุมชนนี้ ยังไม่ถึงกับเป็นพื้นที่แออัด ดังนั้นจึงเอื้อให้หลายครัวเรือนสามารถจัดสรรพื้นที่รอบๆบ้านเป็นพื้นที่สำหรับหลายกิจกรรม อาทิ การพักผ่อนหย่อนใจ ค้าขาย และกิจกรรมเกี่ยวกับความเชื่อต่างๆ เช่น สำหรับวางสิ่งของเพื่อไหว้เจ้าที่ เป็นต้น บ้านส่วนใหญ่ หันหน้าออกสู่ถนนหลักและประกอบการค้าภายในที่พักอาศัย พื้นที่ละแวกนี้เคยเป็นสวนส้มมาก่อน ดังนั้นมันจึงอุดมไปด้วยต้นไม้ปรงสวน

ช่วงปลายปี พ.ศ. 2551 ชุมชนนี้ได้ทำการรื้อถอนเพื่อปรับแปลงที่ดินให้เหมาะสมกับโครงการบ้านมั่นคงบนพื้นที่เดิม ซึ่งในระหว่างการก่อสร้างที่พักอาศัยของคนในชุมชนขึ้นมาใหม่นั้น ทุกครอบครัวจะต้องสร้างที่พักอาศัยแบบชั่วคราวขึ้นมาก่อน ซึ่งจะต้องมีการปรับระดับ ถมดินเพื่อยกระดับพื้นที่ก่อสร้างของชุมชนให้สูงขึ้นจากระดับเดิมที่เท่ากับระดับถนน ผู้อาศัยในชุมชนนี้เคยใช้พื้นที่บริเวณนี้ประมาณ 8,000 ตารางเมตรอย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมาย โดยใช้การจัดสรรปันที่ดินกันในชุมชน โดยสามารถตกลงกันที่การเช่าที่ดินจำนวน 1,700 ตารางเมตร (กว้าง 10 เมตร ยาว 17 เมตร) และคืนที่ดินส่วนที่เหลือให้กับการรถไฟในผังพื้นที่ใหม่ แต่ละครัวเรือนจะได้พื้นที่ขนาด 6.00 เมตร X 9.00 เมตร และทุกหลังคาเรือนได้รับการจัดวางให้หันหน้าอาคารเข้าสู่ถนนหลัก แต่สำหรับครัวเรือนที่มีความต้องการประกอบการค้าภายในที่พักอาศัย (Home-based enterprise) ด้วยนั้น มีความต้องการพื้นที่แบบเปิด (เช่น นอกอาคาร) มากกว่า ซึ่งได้มีการตกลงกันภายในสมาชิกของชุมชน ซึ่งเจ้าของที่พักอาศัยนั้นๆ จะต้องจ่ายค่าเช่ามากขึ้น

รูป 7 แสดงตำแหน่งพื้นที่ตั้งชุมชนบางระมาด กับ ตลาดน้ำที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ซึ่งอยู่ในพื้นที่ติดกับสำนักงาน

เขตตลิ่งชัน เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ “ยายหลอย” วัย 78 ปี ที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่แรก ก่อนที่ปู่ของยายหลอยจะเข้ามาหักล้างทางพงทำเป็นสวนผลไม้เมื่อเกือบร้อยปีที่แล้ว ยายหลอยเล่าให้ฟังว่า

“ปู่ฉันแกอยู่ฝั่งโน้น แกเห็นแถวนี้มันว่าง ก็เลยเข้ามาทาง ยกร่อง..ปลูกมะม่วง ปลูกกล้วย ปลูกดอกไม้ขาย [...] พ่อเลี้ยงฉันเป็นนายสถานี [รถไฟ] เกยอมาให้ปู่ฉันเข้ามาทำสวนได้ พอปู่ตาย แม่ฉันก็เลยทำต่อ บ้านที่ติดกันเนี่ย [ชี้ไปที่บ้านไม้ข้างๆ] บ้านแม่ฉัน ก่อนนี้แถวนี้ไม่มีใครเลย มีบ้านฉันบ้านเดียว ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ต้องใช้ตะเกียง อยู่ๆไปคนอื่นก็เข้ามาอยู่เพิ่ม ตาเขียวนั่นก็ญาติฉัน เมียแกก็เป็นคนฝั่งโน้น ตอนนี้อยู่มาอยู่ฝั่งนี้หมด”

(สัมภาษณ์ ตุลาคม 2554)

เมื่อความเจริญของเมืองลูกกลมไปถึง จากพื้นที่ย่านชานเมืองที่น้อยคนต้องการก็ค่อยๆแปรเปลี่ยนเป็นพื้นที่ที่มีมูลค่าสูงขึ้น ชุมชนบางระมาดก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นผลกระทบจากการพัฒนาของเมืองเช่นนี้ ที่ดินที่เจ้าของที่แท้จริงคือการรถไฟแห่งประเทศไทยนั้นได้ถูกเสนอขอเช่า เพื่อจัดทำเป็นที่จอดรถรองรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมตลาดน้ำบริเวณใกล้ๆ นั้นเป็นเหตุที่มาของการไล่รื้อชุมชนบางระมาด

ก่อนหน้าปี 2543 ชุมชนนี้ยังมีสถานะเป็นชุมชนผดึกฎหมายที่บุกรุกที่ดินของการรถไฟฯ หากแต่ชุมชนได้รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสิทธิในการอยู่อาศัยในเมืองอย่างถูกต้องมานานกว่า 10 ปี การรวมตัวเรียกร้องของชาวชุมชนบางระมาดเพิ่มความเข้มข้นจริงจังขึ้น เมื่อชุมชนได้รับประกาศขอให้ชาวบ้านออกจากพื้นที่เพื่อปรับเปลี่ยนบริเวณนั้นเป็นที่จอดรถ แต่ด้วยความเหนียวแน่นของชุมชนและความช่วยเหลือจากชุมชนอื่นๆ ที่ประสบปัญหาคล้ายกัน เป็นผลให้ ชาวบ้านประสบความสำเร็จในการเจรจาและได้เช่าที่อย่างเป็นทางการในระยะเวลา 30 ปี โดยมีข้อแม้ว่า ชุมชนที่ได้เช่าที่จะต้องจัดพื้นที่ให้เป็นระเบียบและหากเป็นไปได้พื้นที่เช่าจะจัดสรรให้อยู่ในบริเวณที่ตั้งใกล้ๆชุมชนเดิม (CODI Update, 2008: 8) รวมถึงตัวบ้านจะต้องถูกปรับปรุงให้ได้ตามมาตรฐานที่อยู่อาศัยของเมือง เพื่อที่จะขจัดภาพของความเป็น “สลัม” ให้หมดไปแน่นอนว่าแต่ละครอบครัวต้องแบกภาระหนี้สินทั้งค่าเช่าที่ดินและค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างบ้านใหม่ แต่เพื่อแลกกับการได้อยู่อย่างถูกต้องตามกฎหมายและมีศักดิ์ศรี ชุมชนบางระมาดยอมรับในข้อเสนอเหล่านี้

4.2 จากบ้านเก่าสู่บ้านใหม่

สภาพเดิมของบ้านในชุมชนบางระมาดส่วนใหญ่จะเป็นบ้านไม้เก่าที่ปลูกแทรกท่ามกลางสวนผลไม้เดิม ทำให้บ้านแต่ละหลังมีความร่มรื่นน่าอยู่ ถึงแม้จะไม่แออัดอย่างชุมชนบุกรุกอื่นๆ แต่ก็ไม่มีความมั่นคงในที่ดิน เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่อย่างไม่ถูกกฎหมายบนพื้นที่ที่เป็นของการรถไฟแห่งประเทศไทย เมื่อการเจรจาขอเช่าที่ประสบความสำเร็จ การได้เช่าที่ดินยาวนาน 30 ปี ก็เป็นหลักประกันที่ว่าชุมชนจะไม่ถูกไล่รื้ออย่างแน่นอน นี่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวชุมชนบางระมาดตัดสินใจเข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคง โดยยอมที่จะ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนลิขสิทธิ์ การใช้งานเพื่อการเรียนการสอนโดยไม่เอื้อประโยชน์ไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

รื้อบ้านเดิมทิ้งทันทีที่บ้านใหม่สร้างเสร็จ ตามข้อบังคับของโครงการที่กำหนดไว้ ดังที่อิงอร หนึ่งในชาวบ้านชุมชนนี้เปิดเผยให้ฟังถึงเหตุผลของเธอ

“เพื่อนก็ถามนะว่าไม่เสียดายหรือบ้านเดิมนี่ เรายกบอกว่าเสียดาย แต่ถ้าแลกกับสามสิบปีที่ผ่านมา ก็ยอม ลูกเราพึ่งแปดขวบเอง ถ้าเกิดไม่ร่วมโครงการ ปุบปับเขาจะมาเอาที่ดินแล้วเราก็ต้องรื้อ ก็คิดไม่ออกเหมือนกันว่าจะไปอยู่ไหน”

รูป 8 บ้านหลังเก่าของยายหลอย ปัจจุบันถูกรื้อทิ้งเมื่อบ้านใหม่สร้างเสร็จ (ตุลาคม 2554)

กติกากการเข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคง คือ ชุมชนจะต้องจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อที่จะเป็นกองทุนหลักในการกู้ยืมเงินจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เป็นเรื่อง พอช.ให้ความสำคัญอย่างมาก เพราะนอกจากจะเพิ่มความน่าเชื่อถือด้านการเงิน (financial credit) ให้มีโอกาสดูยืมได้มากขึ้นแล้ว ยังช่วยกระตุ้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาที่อยู่อาศัยอีกด้วย (Boonyabanha, 2005) ในการออมทรัพย์มีหลักการอยู่ว่า แต่ละครัวเรือนจะต้องเก็บเงินให้ได้อย่างน้อย 10% ของจำนวนเงินที่ต้องการจะกู้ (Archer, 2010) ซึ่งจะกู้ได้สูงสุดสำหรับทั้งค่าที่ดินได้ไม่เกิน 1 แสนบาทและค่าก่อสร้างบ้านไม่เกิน 2 แสนบาท และต้องทำการผ่อนชำระคืนภายใน 15 ปี พร้อมดอกเบี้ย 4 % หลังการก่อสร้างบ้านแล้วเสร็จ แต่ทั้งหมดที่กล่าวมานี้จะต้องทำในนามของสหกรณ์ชุมชน ไม่ใช่ในนามของครัวเรือน (Boonyabanha, 2009)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

แม้ว่าบ้านใหม่จะนำมาซึ่งความมั่นคง ปลอดภัยทางด้านร่างกายและจิตใจ รวมถึงช่วยพัฒนาคุณภาพของที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนให้ถูกสุขลักษณะมากขึ้น หนังก่อนใหญ่จำนวนประมาณสามแสนบาทที่เกิดจากการพัฒนาโครงการ ก็กลายเป็นภาระที่ชาวบ้านหลายคนกังวล

ชาวบ้านในชุมชนบางระมาตส่วนใหญ่มีรายได้ไม่สูงนัก ไม่มากเพียงพอที่จะรองรับทั้งค่าเช่าที่ดินและค่าก่อสร้างบ้านใหม่ได้ด้วยตัวเอง ชุมชนจึงได้เข้าร่วมกับโครงการบ้านมั่นคง เนื่องจากเป็นโครงการที่ให้การสนับสนุนทั้งด้านเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำและการออกแบบก่อสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย (Boonyabanha 2005: 24) โครงการบ้านมั่นคง “มุ่งเน้นให้ผู้อยู่อาศัยมีส่วนร่วมสำคัญในการคิดตัดสินใจ ลงมือทำอย่างครบกระบวนการ” ด้วยแนวคิดดังกล่าว ชาวบางระมาตจึงต้องเป็นแกนหลักสำคัญในการพัฒนาโครงการที่พักอาศัยของตนเอง รวมถึงการออกแบบและการก่อสร้างบ้าน ซึ่งกระบวนการทั้งหมดจะได้รับการสนับสนุนและให้คำปรึกษาทางด้านเทคนิคต่างๆจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เช่น สถาปนิกและวิศวกรของโครงการบ้านมั่นคง

ในกระบวนการออกแบบ ชาวบ้านและสถาปนิกจะต้องร่วมกันออกแบบผังชุมชนใหม่ โดยคำนึงถึงระบบสาธารณูปโภคที่ถูกสุขลักษณะ จากนั้นจึงเข้าสู่ขั้นตอนการออกแบบบ้านและการก่อสร้างตามลำดับ ในแต่ละขั้นตอนจะมีการประชุมร่วมกันบ่อยครั้งเพื่อถามถึงประเด็นปัญหาและช่วยกันหาหนทางแก้ไขร่วมกัน ที่สำคัญตามแนวคิดของการมีส่วนร่วมของชุมชน แกนกลางในการตัดสินใจในทุกๆเรื่องจะต้องเป็น ผู้อาศัยในชุมชนนั้นๆ (Sanoff, 2005)

นอกจากผู้อาศัยและสถาปนิกที่มีบทบาทหลักในการทำงานแล้ว ตลอดขั้นตอนการออกแบบและก่อสร้างยังมีผู้เกี่ยวข้องอื่นๆอีก เช่น เจ้าหน้าที่เขต หรือนักวิชาการด้านต่างๆ หรือ อาสาสมัคร ที่เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนที่แตกต่างกันออกไป ผู้วิจัยเองก็ได้มีส่วนเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชุมชนบางระมาตในฐานะอาสาสมัครคนหนึ่ง ซึ่งนอกจากเข้าไปศึกษากระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมระหว่างชาวบ้านกับสถาปนิกโครงการแล้ว ในขั้นตอนการออกแบบบ้าน ชาวบ้านมักมาขอคำปรึกษาในเรื่องแบบสถาปัตยกรรมอยู่เสมอ เป็นผลให้ได้พบเจอปัจจัยต่างๆ ที่ในหลายๆครั้งช่วยส่งเสริมให้โครงการก้าวหน้าได้รวดเร็ว แต่ในบางครั้งก็เป็นอุปสรรคที่ทำให้โครงการล่าช้าเช่นกัน อย่างเช่น เหตุการณ์ของความไม่เข้าใจกันระหว่างชาวบ้านกับสถาปนิกในเรื่องการออกแบบที่กำลังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

เนื่องด้วยช่วงเวลาที่ผู้วิจัยได้เข้าไปทำศึกษานั้น ชุมชนบางระมาตอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านจากสถานะของความเป็นชุมชนบุกรุกไปสู่ความเป็นชุมชนที่ถูกต้องตามกฎหมาย ชาวบ้านกำลังตื่นตัวกับการออกแบบผังชุมชนใหม่และบ้านใหม่ แน่แน่นอนว่าปัญหาหลายอย่างเกิดขึ้นด้วยเพราะว่ากระบวนการออกแบบบ้านที่เขาเคยชิน เทคโนโลยีที่เคยใช้ และวัสดุในการสร้างบ้านนั้นต่างไปจากเดิมที่พวกเขารู้จัก กระบวนการที่แต่เดิมนั้นมักใช้ความรู้ที่ถ่ายทอดกันผ่านประสบการณ์ในการช่วยกันก่อสร้างบ้าน ใช้เทคโนโลยีและวัสดุท้องถิ่น (เช่น ไม้ สังกะสี) ที่สามารถก่อสร้างกันเองได้โดยอาจไม่ต้องผ่านขั้นตอนการออกแบบเตรียมการล่วงหน้าบนกระดาษและการขออนุญาตก่อสร้าง แต่ทว่าเมื่อเข้าสู่กระบวนการ “ทำให้เป็นทางการ” การดำเนินการ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนลิขสิทธิ์สงวนไว้จำนวนที่เฉพาะซึ่งมีขึ้นโดยนิตินัยของโครงการ “ทำให้เป็นทางการ” การดำเนินการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ออกแบบบ้านใหม่ในโครงการบ้านมั่นคงของพวกเขา จึงจำเป็นต้องถูกต้องตามพระราชบัญญัติการก่อสร้างอาคาร และเป็นไปตามข้อกำหนดของพื้นที่ตามผังเมือง ซึ่งเป็นเหตุให้การออกแบบก่อสร้างต้องมีแบบสถาปัตยกรรมเพื่อขออนุญาตก่อสร้างจากสำนักงานเขตการปกครองส่วนท้องถิ่น กระบวนการทางเทคนิคเหล่านี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถจัดการได้ด้วยตนเอง จึงต้องทำงานร่วมกับผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา เช่น สถาปนิกและวิศวกร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการพัฒนาที่อยู่อาศัย

การเข้าไปศึกษาชุมชน สัมภาษณ์พูดคุยกับชาวบ้านหลายๆคน ตลอดจนการทำงานร่วมกันในการแก้ปัญหาที่ชาวบ้านพบเจอ ทำให้ผู้วิจัยทราบถึงอุปสรรคหลายๆอย่างในด้านการออกแบบที่ชุมชนประสบอยู่ เช่น กระบวนการขออนุญาตก่อสร้างที่ซับซ้อน ความไม่เข้าใจในคำศัพท์เฉพาะที่สถาปนิกใช้และอ่านแบบสถาปัตยกรรมไม่ออก ซึ่งความไม่เข้าใจเหล่านี้ทำให้ สิ่งที่ชาวบ้านอ่านได้หรือเข้าใจมักไม่ตรงกับสิ่งที่สถาปนิกนำเสนอ ด้วยพื้นฐานความเชี่ยวชาญในเรื่องการออกแบบก่อสร้างที่ต่างกัน ปัญหาใหญ่จึงไม่ใช่อยู่ที่ตัวงานออกแบบแต่อยู่ที่การสื่อสารระหว่างผู้อยู่อาศัยกับนักออกแบบในระหว่างขั้นตอนการออกแบบร่วมกัน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

บทที่ 5

“บ้าน” ของผู้สูงอายุในชุมชนรายได้น้อย

ต่อเนื่องจากวัตถุประสงค์ของการศึกษาครั้งนี้ คือ เพื่อทำความเข้าใจความต้องการของที่อยู่อาศัยทางกายภาพ และทางสังคมอื่นๆของผู้สูงอายุที่อาศัยในชุมชนรายได้น้อยในเมือง เพื่อศึกษาความหมายของ “บ้าน” ในหลากหลายมิติทั้งทางกายภาพและทางสังคมของผู้สูงอายุในชุมชนรายได้น้อยในเมืองที่มีต่อกายภาพและองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมอื่นๆ ของบ้านพักอาศัย และสุดท้ายเพื่อเสนอแนะเป็นแนวทางในการออกแบบที่พักอาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย ที่คำนึงถึงความต้องการที่หลากหลายและมิติทางสังคมของผู้สูงอายุนั้น ในบทนี้ จึงได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสี่ส่วนหลักสอดคล้องกับวัตถุประสงค์งานวิจัย ดังนี้ คือ ความต้องการที่อยู่อาศัยในด้านมิติกายภาพและด้านมิติทางสังคม (5.1) ความต้องการที่อยู่อาศัยในด้านมิติกายภาพและด้านมิติทางสังคม (5.2) ความหมายที่มีต่อ “บ้าน” (5.3) เอกลักษณะกับองค์ประกอบของบ้านกับผู้สูงอายุ (5.4) องค์ประกอบอื่นๆตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจและสังคมของผู้สูงอายุที่ควรได้รับการคำนึงถึง และสามารถเติมเต็มความหมายของคำว่า “บ้าน”

ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยครั้งนี้ คือ ชุมชนบางระมาด ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ในโครงการบ้านมั่นคง ในช่วงที่ทำการศึกษา เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนเพิ่งย้ายเข้าอาศัยในบ้านหลังใหม่ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่ดินเดิม ทั้งรูปแบบและโครงการสร้างทางกายภาพของที่อยู่อาศัยมีความเปลี่ยนแปลงในหลายมิติ จากเดิมที่เป็นที่พักอาศัยที่สร้างขึ้นเอง โดยผู้อาศัยในชุมชนหรือ ช่างที่รู้จักกัน และมีการปรับเปลี่ยน ต่อขยาย ให้เป็นไปตามพฤติกรรม กิจกรรมการอยู่อาศัยและการหารายได้ของผู้อยู่อาศัย ผู้สูงอายุเป็นสมาชิกกลุ่มหนึ่งที่สามารถเป็นปัจจัยสะท้อนบอกความเปลี่ยนแปลง ระหว่างบ้านเดิม และบ้านใหม่ที่น่าสนใจ

5.1 ความต้องการที่อยู่อาศัยในด้านมิติกายภาพและด้านมิติทางสังคม

ผู้สูงอายุที่เป็นสมาชิกชุมชนบางระมาดได้สะท้อนความรู้สึกความต้องการที่มีต่อที่อยู่อาศัย สามารถแบ่งได้เป็นสองมิติ คือ มิติทางกายภาพ และมิติทางสังคม ในแง่บวก การมีที่พักอาศัยที่มีความคงทนแข็งแรงก็ช่วยส่งเสริมให้ผู้อาศัยรู้สึกพึงพอใจมากขึ้น ดังที่ ยายอ้อม วัย 68 ปี ให้ความเห็นไว้

“กลางวันบ้านใหม่เนี่ย ฝนตกก็ตกไป ถ้าเป็นบ้านเก่าก็ต้องเอาภาชนะมั่งมา
รองตรงไหนนักก็ไม่รู้ บ้านปูนหลังใหม่ดีกว่าบ้านไม้หลังเดิมเยอะ”
(สัมภาษณ์ กุมภาพันธ์ 2555)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

5.2 ความหมายที่มีต่อ “บ้าน”

ที่ผ่านมา ได้มีความพยายามอธิบายความหมายของบ้านในหลากหลายมิติ อีกทั้งคำว่า “บ้าน” เองยังประกอบไปด้วยแนวความคิดเชิงซ้อนอันมีองค์ประกอบเป็นชุด ซึ่งหาได้มีตัวแปรเพียงตัวใดตัวหนึ่งที่สามารถทำให้สถานที่ที่หนึ่งจะกลายเป็นบ้านได้ แต่ในทางกลับกันการขาดหายไปของเพียงองค์ประกอบย่อยๆตัวหนึ่งตัวใด ก็อาจทำให้เกิดความหมายต่อบ้านว่า “ไม่เป็นบ้าน” ก็เป็นไปได้ (Annison, 2000, หน้า :251) ดังนั้น เพื่อให้การทำความเข้าใจความต้องการที่มีต่อรูปแบบที่พักอาศัยของผู้สูงอายุในชุมชนรายได้น้อย เป็นไปอย่างรอบด้าน ครอบคลุมมิติความต้องการมากที่สุด กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ความหมายที่มีต่อบ้านซึ่งกระทบต่อรูปแบบทางกายภาพของบ้านที่ใช้ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ จึงประกอบด้วย

5.2.1 ความรู้สึกเชื่อมโยงสถานที่ (Sense of place)

การที่ผู้อาศัยเกิดความรู้สึกผูกพันกับองค์ประกอบที่ประกอบกันขึ้นเป็นบ้าน จะช่วยส่งเสริมให้เกิดความรัก และ ความรู้สึกที่ตนกับสถานที่นั้นๆ มีความเชื่อมโยงต่อกันและกัน เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่เติมเต็มความหมายที่มีต่อบ้าน โดยเฉพาะกรณีของผู้สูงอายุ ที่อยู่อาศัยในบ้านมาเป็นเวลานาน ในบางกรณีผู้สูงอายุในชุมชนบางระมาด อยู่อาศัยที่นี้มาตั้งแต่อายุยังน้อย จึงเกิดความผูกพันกับสถานที่ ที่เป็นตัวแทนของความหมายที่มีต่อบ้าน เช่นกรณีของผู้สูงอายุได้ให้ความหมายของบ้านที่สมบูรณ์ต่อตำแหน่งที่นอน ซึ่งผู้สูงอายุได้ให้ความสำคัญต่อห้องนอนควรอยู่ชั้นบน และการที่ยังสามารถขึ้นไปนอนชั้นบนได้ บ้านก็ยังคงความเป็นบ้านได้เหมือนเดิม ก่อนเข้าสู่ชีวิตช่วงวัยชรา แม้จะต้องปรับตัวเนื่องจากสภาพร่างกายเสื่อมถอย หรือ ความสะดวกสบายในการขึ้นลงบันไดเพื่อไปนอนชั้นบนลดลงก็ตาม ผู้วิจัยเรียนรู้ประเด็นนี้ เมื่อถามถึงตำแหน่งที่หลับนอนในบ้าน และผู้สูงอายุเล่าถึงคุณค่า ความหมาย ที่ได้นอนชั้นบนผ่านวัสดุที่ใช้ทำบันได

“ขึ้นไปนอนข้างบน บางทีถ้าขึ้นลงไม่ไหวก็กินยาคลายเส้นช่วยเอา บางทีทำงานหลายๆละเส้นมันดี”

(ยายเสงี่ยม, 77ปี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2555)

“บันไดบ้านฉันเนีย ไม้อย่างดีเลยนะ ให้ช่างครุที่ทำบันไดมาทำให้เลยนะ”

(ยายหลอย, 78ปี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2555)

“บันไดบ้านฉันดีกว่าบ้านยายหลอยตั้งเยอะ ไม้ก็ดีกว่า หนากว่าตั้งเยอะ ไม่เห็นรีหนะ”

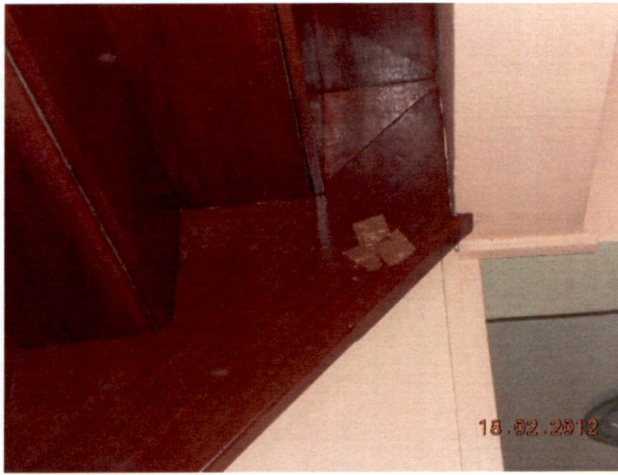
(ยายอ้อม, 68ปี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2555)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

รูป 9 (ซ้าย) ภาพห้องบันไดภายในบ้านของยายหลอยซึ่งใช้ไม่อย่างดีตามคำบอกเล่าของยายหลอย มีร่องรอยของทองคำเปลวที่ติดโดยพระซึ่งยายหลอยนิมนต์มาทำพิธีในโอกาสขึ้นบ้านใหม่ (ขวา) โถงบันไดไม้ขัดมัน ราวบันไดเป็นไม้กลึงขัดมัน ผึงปูนฉาบเรียบทาสี เจาะช่องใส่อิฐแก้วและมีแจกันดอกไม้วางที่ชานพักบันได

จากความคิดเห็นที่สะท้อนความต้องการใช้พื้นที่และคุณค่าเชิงพื้นที่ที่ผู้สูงอายุได้ให้ความหมายผ่านองค์ประกอบของบ้านข้างต้นนั้น ทำให้เราได้เรียนรู้ว่า ความคิดเดิมต่อพื้นที่ที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ ควรเป็นพื้นที่ชั้นล่างของบ้านนั้น อาจไม่ใช่คำตอบที่ดีที่สุดเสมอไปสำหรับผู้สูงอายุทุกคน เพราะมันมีปัจจัยอื่นๆ ในข้อนอญในการให้คุณค่าความหมายของผู้อยู่อาศัยเอง ดังในกรณีของผู้สูงอายุในงานวิจัยนี้ มีความต้องการขึ้นไปนอนชั้นบนของบ้าน トラบเท่าที่สภาพร่างกายยังเอื้ออำนวย ส่วนหนึ่งเพราะการได้ขึ้นไปนอนชั้นบนบ้าน ยังคงแสดงถึงความสามารถ ความสมบูรณ์ของความเป็นบ้านเหมือนที่เคยอยู่มาก่อน

5.2.2 ความสามารถในการจัดการหรือควบคุมเรื่องในบ้านได้ (Control over the home)

หนึ่งในความหมายที่สำคัญต่อความเป็นบ้าน จะเกิดขึ้นได้คือ เมื่อสมาชิกที่อยู่อาศัยภายในบ้านหลังนั้น สามารถจัดการชีวิตประจำวันได้ด้วยตัวเองได้ หรือ อีกนัยยะหนึ่งคือ สามารถควบคุมสิ่งที่เกิดขึ้นภายในบ้าน และบริเวณรอบๆบ้านได้ โดยไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากใครอื่น โดยเฉพาะเมื่อสภาพร่างกายเสื่อมถอยในผู้สูงอายุ ความสามารถในการควบคุมและจัดการพื้นที่ภายในบ้านเป็นเรื่องสำคัญต่อความรู้สึกปลอดภัย แม้รูปแบบและวัสดุที่ประกอบกันขึ้นเป็นบ้านใหม่ จะมีความแข็งแรงมั่นคงทางกายภาพกว่าบ้านเก่า แต่ในมิติของการจัดการและควบคุมกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันแล้ว ผู้สูงอายุพบว่า บางองค์ประกอบยังคงอยู่เหนือการควบคุมและต้องอาศัยการปรับตัวเพื่อความรู้สึกปลอดภัยดังกล่าว ตามที่ยายอ้อมต้องปรับตัว ดังนี้

“...ความดันสูงเกือบสองร้อย เวียนหัว ข้อขาไม่ดี ในบ้านก็ใช้เก้าอี้ที่มีล้อเลื่อนๆไป ในตอนกลางคืนจะไปเข้าห้องน้ำ ก็ใช้แบบนี้ รถเข็น [วิลแชร์] ก็มี แต่ไม่ได้ใช้ กลัวเคยตัวแล้วเวลาออกไปไหนคนอื่นมองแล้วอายเขา ออกไปนอกบ้านก็นั่งจักรยานเข็นๆไปแหละ”

(ยายอ้อม, 68ปี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2555)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

รูป 10 คุณยายอ้อม ขณะให้สัมภาษณ์ถึงการปรับใช้เก้าอี้สำนักงาน ที่อยู่ภายในบ้านเป็นที่เกาะช่วยเดินภายในบ้าน และเมื่อถามถึงความปลอดภัยของรูปแบบอาคารสองชั้นและวัสดุที่ประกอบกันในบ้านใหม่กับความสามารถในการควบคุมได้ของผู้สูงอายุ ก็ได้รับคำอธิบายถึงความรู้สึกปลอดภัยที่แตกต่างออกไป

“[พี่นุ] ข้างล่าง หลานเค้าเป็นคนเลือกกระเบื้อง เรายังเดินไม่ค่อยถนัด เคย
ลื่นจนเล็บเปิด กระดุกขาไม่ดี ตอนสาว ๆ จนถึงตอนนี้ทำงานเยอะ เล้นเลย
ปวด ต้องกินยาคลายเส้นช่วย เวลาขึ้นไปนอนข้างบน”
(ยายเสงี่ยม, 77ปี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2555)

นอกจากเรื่องความเชื่อมโยงของตัวตนกับสิ่งประกอบขึ้นกันเป็นบ้าน จะสามารถเติมเต็มความหมายที่มีต่อบ้านของผู้อยู่อาศัยได้ดีแล้ว ยังคงมีประเด็นอื่นๆที่อยู่เหนือองค์ประกอบทางกายภาพ อันมีผลกระทบต่อความหมายที่มีต่อความเป็นบ้าน เช่น ความรู้สึกมั่นคงต่อที่อาศัยอยู่ ดังจะได้อภิปรายในหัวข้อถัดไป

5.2.3 ความมั่นคงในการอยู่อาศัย (Security of place)

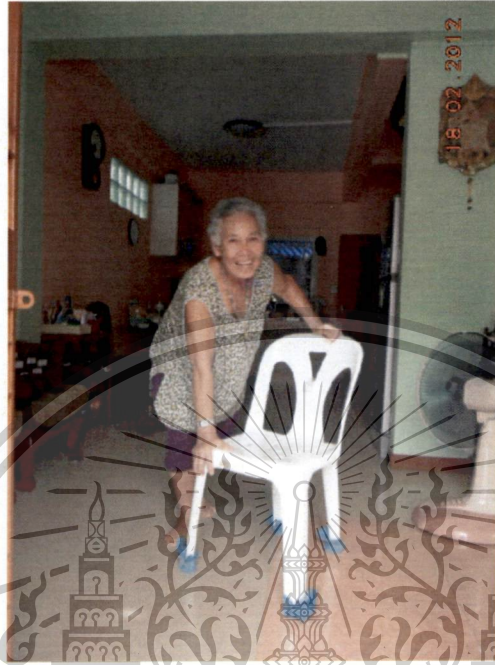
ความรู้สึกมั่นคง (Security) ที่เกิดขึ้นในที่พักอาศัยนั้น เป็นสถานะที่คนคนหนึ่งสามารถไว้วางใจได้ทั้งในเชิงกายภาพและจิตใจ ซึ่งความมั่นคงนี้ หมายถึงได้ทั้งความปลอดภัยทางร่างกาย และความสงบสบายในจิตใจ อาทิเช่น ความรู้สึกที่ปราศจาก ความเสี่ยง ความอันตราย ความวิตกกังวล หรือ กังขาในอะไรบางอย่าง (Van Steenwinkel, Baumers, & Heylighen, 2012, p. 198) ซึ่งเมื่ออยู่อาศัย โดยเฉพาะคนที่อยู่ในวัยชราสามารถเกิดความรู้สึกมั่นคงต่อที่พักอาศัยที่เขาอยู่ ก็จะส่งผลต่อสุขภาวะไปด้วย ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความรู้สึกมั่นคงของผู้อยู่อาศัยสูงอายุจากการศึกษาครั้งนี้ ประการสำคัญอันหนึ่งคือ ความรู้สึกมั่นคงภายในบ้านที่ปลอดภัย ดังที่ ผู้ให้สัมภาษณ์ยกตัวอย่างเมื่อเอ่ยถึงเรื่องความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของบ้าน

“ในบ้านมีเหล็กดัดและกุญแจแน่นหนาดี เวลาชั้นอยู่คนเดียวก็ลือคด้านจากข้างใน บางทีก็กลัวระ กลัวขโมยมันจะเข้ามา แถวนี่ขโมยชม ภายในบ้าน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับใช้เพื่อการศึกษาค้นคว้าเท่านั้น ไม่อนุญาติให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

[หลังนี้] มิดชิดกว่า ถ้าเทียบกับหลังเก่า แต่ก็สบายคนละแบบเพราะเป็นบ้านไม้ แต่บ้านนี้ปลอดภัย มีรั้วรอบขอบชิดกว่า”

(ยายหลอย, 78ปี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2555)

รูป 11 คุณยายหลอย ขณะอธิบายการใช้ผ้าห่มขาเก้าอี้พลาสติก เพื่อปรับใช้ให้เป็นเครื่องเกาะพยุงเดินภายในบ้าน

นอกจากนี้ ลักษณะเชิงพื้นที่ ยังส่งผลต่อความรู้สึกที่ทำให้เกิดความเป็นบ้าน อันเกิดจากการปฏิสัมพันธ์กันระหว่าง มนุษย์กับวัตถุ (ในที่นี้คือเชิงพื้นที่และสิ่งของที่มีความหมายทางจิตใจ) ดังเช่น ลักษณะการจัดผังชุมชนใหม่ของชุมชนบาระมาดแห่งนี้ เป็นระบบกริด ที่ต้องการเพิ่มพื้นที่ใช้สอยภายในให้มากที่สุด ทำให้พื้นที่หน้าบ้านและ พื้นที่ว่างระหว่างบ้านลดหายไป จึงเหลือพื้นที่หลังบ้านที่ไม่ติดกับทางสัญจรหลักและสงบกว่าพื้นที่หน้าบ้าน จึงเป็นพื้นที่ที่ผู้ให้สัมภาษณ์ใช้บ่อย และได้เสถียรถึงความรู้สึกที่ช่วยเติมเต็มความเป็นบ้านผ่านองค์ประกอบเชิงพื้นที่ เช่น พื้นที่หลังบ้านนี้ หรือ เครื่องเรือนเก่าที่ย้ายมาจากบ้านหลังเดิม

“โต๊ะกินข้าวชุดเนี้ยะ [ชี้ไปที่ชุดโต๊ะทานอาหารชุดใหม่] ลูกเค้าเป็นคนซื้อซื้อไว้ตั้งเป็นชุดกินข้าวในบ้าน แต่ถ้าฉันจะกินข้าวจริงๆนะ กินโต๊ะกินข้าวตัวเก่านอกชานหลังบ้านนั่นแหละ”

(ยายหลอย, 78ปี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2555)

“กลางวันถ้าว่างๆ ก็ไปนั่งหลังบ้าน [ชี้ไปหลังบ้าน] อากาศดี ทำกับข้าว ซักผ้า ปลูกต้นไม้ กลัวยไม้ ถักผ้า แก่เปื้อ ชอบหลังบ้านที่สุดแล้ว”

(ยายอ้อม, 68ปี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2555)

“ชอบหลังบ้าน รายได้ที่ได้เพิ่ม ก็จากที่ได้ใช้หลังบ้านเนี่ย ไว้ปอกมะพร้าวไปขายหละ”

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไปจนเอาแต่ใจนำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า (ยายเสงยม, 77ปี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2555)

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

รูป 12 สภาพพื้นที่หลังบ้านของคุณยายอ้อม ซึ่งเป็นบริเวณที่ผู้สูงอายุชอบใช้เวลากับพื้นที่นี้มากกว่าส่วนอื่นๆภายในบ้าน เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่กึ่งเปิดโล่ง อากาศถ่ายเทได้สะดวก และมีสภาพใกล้เคียงกับการจัดเชิงพื้นที่ของบ้านเดิม

จากประสบการณ์ที่ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าให้ผู้วิจัยฟัง จะเห็นได้ว่า การจัดการเชิงพื้นที่สำหรับที่พักอาศัย กลับไม่สามารถคำนึงถึงแต่เฉพาะพื้นที่ที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของการอยู่อาศัย เช่น กิน อยู่ ขับถ่าย หรือหลับนอนเท่านั้น แต่ยังคงต้องให้ความสำคัญกับการจัดพื้นที่เผื่อไว้สำหรับทั้ง กิจกรรมที่ตอบสนองความรู้สึกมั่นคง ปลอดภัย และสามารถควบคุมการทำกิจกรรมด้วยตนเองได้อีกด้วย

5.3 เอกลักษณะกับองค์ประกอบของบ้านกับผู้สูงอายุ

“บ้านเป็นสิ่งที่สามารถถ่ายทอดและแสดงออกถึงเอกลักษณ์ (Identity) ของผู้อาศัย” Hauge and Kolstad (2007) ซึ่งสามารถพิจารณาได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ทางสังคมที่สะท้อนลักษณะเฉพาะของผู้อาศัยในบ้านนั้น แต่อย่างไรก็ดี ภูมิหลังและประสบการณ์ที่ต่างกัน เป็นผลให้การให้ความหมายแก่สภาพแวดล้อมของแต่ละคนอาจจะแตกต่างกันออกไป (Wilson and Mackenzie, 2000) จึงไม่น่าแปลกใจว่าผู้ที่ไม่มีภูมิหลังและไม่ได้ผ่านการฝึกฝนทางด้านการออกแบบสถาปัตยกรรมเหมือนกับนักออกแบบอาชีพ มีแนวโน้มที่จะรับรู้และให้คุณค่าแก่สถาปัตยกรรมแตกต่างไปจากสถาปนิก อย่างเช่นที่ Wilson and Mackenzie (2000) อธิบายเพิ่มเติมในประเด็นนี้ว่า ขณะที่สถาปนิกอาจจะสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมเพื่อถ่ายทอดถึงลักษณะเฉพาะของตัวสถาปนิกเอง ชาวบ้านส่วนใหญ่ออกแบบที่อาศัยของเขาให้สร้างเสริมความรู้สึก “เป็นบ้าน” (Home) การรับรู้และตีความสถาปัตยกรรมที่ต่างกันเช่นนี้ ได้เกิดขึ้นระหว่างการออกแบบบ้านใหม่ของชุมชนบางระมาด เพราะภูมิหลังที่ต่างกันแต่ต้องมาออกแบบร่วมกัน การให้ความหมายแก่สถาปัตยกรรมบ้านที่ออกแบบใหม่ของชาวบ้านและสถาปนิกโครงการจึงไม่สอดคล้องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการสร้าง “เอกลักษณ์”

เพื่อที่จะทำให้โครงการบ้านมั่นคงในแต่ละชุมชนมีความโดดเด่นและมีลักษณะเฉพาะของชุมชน (CODI update, 2008: 4) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช) ผู้ดูแลโครงการบ้านมั่นคง จัดงบประมาณส่วนหนึ่งในการส่งเสริมให้ชุมชนสร้าง “เอกลักษณ์” ของตนเอง (พอช, 2551: 48) ดังที่ผู้อำนวยการสถาบันฯได้ให้สัมภาษณ์ถึงแนวคิดดังกล่าวว่า

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

“ในชุดของกรรมการบ้านมั่นคงที่คุยกัน สรุปร่างกันว่า เวลาออกแบบชุมชน ชุมชนน่าจะสะท้อนเอกลักษณ์ของพื้นที่ของตัวเองออกมาได้ ...คือ บางทีชาวบ้านคิดแต่เรื่องบ้านโดยลืมที่จะนึกถึงสภาพแวดล้อมรอบๆข้าง เช่น เรื่องต้นไม้ เราก็ต้องมีหน้าที่ช่วยเสนอเพื่อให้ชุมชนดูดีขึ้นในบางจุด แต่ไม่ใช่เป็นเรื่องการบังคับ เขาต้องไปคุยกันเอาเองว่ามันจะออกมาเป็นยังไง”

(สัมภาษณ์ ทิพย์รัตน์ นพดลารมย์, มีนาคม 2555)

ชัยวัฒน์ สถาปนิกคนหนึ่งของ พอช. เพิ่มเติมถึงที่มาของการที่ พอช. สนับสนุนการสร้างเอกลักษณ์ชุมชนว่า

“เมื่อโครงการบ้านมั่นคงดำเนินไปได้ระยะเวลาหนึ่ง คณะกรรมการเขาพบว่า บ้านที่ออกแบบกันนั้นมันเริ่มเหมือนกันไปหมด ด้วยความเป็นนักออกแบบเห็นแล้วเขาคงขัดใจมั้ง ผู้บริหารเขาก็เป็นสถาปนิก คนอื่นเขาอาจจะไม่สนใจ แต่เรามองว่าถ้าชุมชนสามารถสะท้อนอะไรบางอย่างที่เขาเป็นได้ มันก็น่าจะเป็นส่วนเสริมให้ชุมชนดูดีขึ้น...มันก็ไม่ใช่เรื่องที่จะต้องทำหรือไม่ต้องทำ แต่โดยบทบาทของเรา เราก็พยายามที่จะทำ”

(สัมภาษณ์ ชัยวัฒน์ รักอู่, ธันวาคม 2555)

อย่างไรก็ตามคำว่า “เอกลักษณ์” มีความกำกวมในตัวของตัวเอง โดยที่แต่ละคนอาจจะให้ความหมายของคำดังกล่าวนี้แตกต่างกัน ซึ่งในเอกสารต่างๆของ พอช. ก็ไม่ได้ระบุอย่างชัดเจนว่า “เอกลักษณ์” มีความหมายอย่างไร ความกำกวมนี้นำไปสู่ข้อขัดแย้งระหว่างสถาปนิกกับชาวชุมชนบางระมาด เนื่องจากบริเวณรอบๆชุมชนบางระมาดยังคงมีลักษณะของชุมชนเก่า ที่มีบ้านไม้ มีสวนผลไม้ กล้ายไม้ตั้งอยู่รายรอบ อีกทั้งอยู่ใกล้ตลาดน้ำ ในสายตาของนักพัฒนาและนักวิชาการ ชุมชนบางระมาดมีศักยภาพสูงที่จะสร้างที่อาศัยใหม่ให้โดดเด่นและมี “เอกลักษณ์” เป็นของตนเอง ดังนั้นเมื่อโอกาสการสร้างบ้านใหม่ของชุมชนมาถึง ผู้เกี่ยวข้องภายนอกหลายคนจึงเสนอให้ถ่ายทอดเอกลักษณ์ของชุมชนผ่านตัวสถาปัตยกรรม แต่ข้อเสนอดังกล่าวของทีปรึกษาโครงการนั้นไม่ชัดเจนในมุมมองของผู้อาศัย ชาวบ้านคนหนึ่งบน

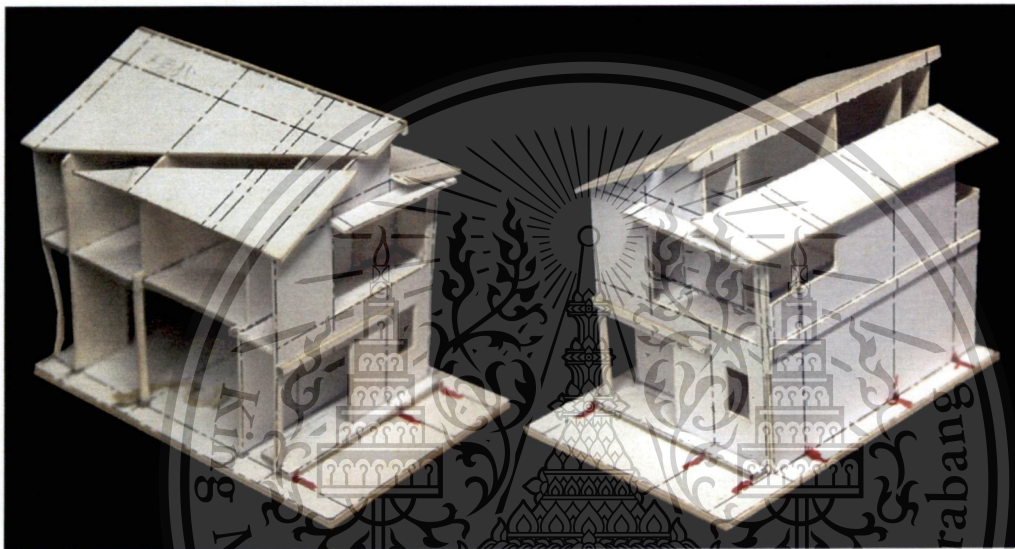
“ตรงนี้เขา [นักวิชาการ] อยากให้เป็นเอกลักษณ์กัน พวกเขามาดูแล้วเห็นว่าอยู่ใกล้ตลาดน้ำ เป็นที่สวน มีบ้านเก่า มันสร้างเอกลักษณ์ได้...พวกนักวิชาการก็ชอบพูดกันอย่างเนี่ยะ เป็นเอกลักษณ์อะไรเนี่ยแหละ แต่ไม่บอกนะว่าคืออะไร เขาพูดแต่ว่ามันจะทำให้เป็นเอกลักษณ์ ออกแบบให้ดูเป็นเอกลักษณ์หน่อย เอกลักษณ์อย่างนั้น เอกลักษณ์อย่างนี้ แต่ไอ้เอกลักษณ์ของเขามันจะใช้ตั้งคีย์อะนะสิ ชาวบ้านมันก็จะไม่ไหว”

(สัมภาษณ์ พี่ชื่น, ตุลาคม 2554)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เอกลักษณ์ชุมชนเป็นหัวข้อหนึ่งที่ถูกนำมาพิจารณาระหว่างการออกแบบ แชมป์ (สถาปนิกโครงการ) เสนอรูปแบบบ้านใหม่โดยพยายามดึงเอารูปแบบ (Form) ของบ้านเก่าในชุมชนเดิมออกมาใช้ถ่ายทอดเอกลักษณ์ชุมชน หลังคาเพิงหมาแหงนหันเข้าหากันได้ถูกเสนอเป็นแบบของบ้านใหม่ ซึ่งพี่ซิ่นเล่าให้ฟังเพิ่มเติมถึงที่มาของแนวคิดนี้ว่า

“เขา [นักวิชาการและสถาปนิก] คุกกันว่าต้องมีสัญลักษณ์ เขาว่าบ้านเก่ามีแบบหมาแหงนเยอะ ก็เลยเอามาเป็นสัญลักษณ์ไง เป็นสัญลักษณ์ของพวกเขา บุกรุกริมทางรถไฟ”

รูป 13 แบบบ้านใหม่ที่นำเสนอต่อผู้อยู่อาศัยในชุมชนบางระมาด

แบบดังกล่าวกลายเป็นที่ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในชุมชน เพราะถ้าหากชุมชนยอมรับในแบบดังกล่าว บ้านทุกๆหลังจะต้องสร้างในลักษณะเดียวกัน ชาวบ้านจึงแยกออกเป็นสองฝั่งทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับแบบบ้านนี้ อิงอร สมาชิกคนหนึ่งในชุมชนบางระมาด เล่าถึงวันที่สถาปนิกเอาแบบมาเสนอให้ฟังว่า

“จำได้ว่า เขา(สถาปนิก)พยายามให้มันมีเอกลักษณ์ ไอ้ตรงหลังคานี้ (ชี้ที่โมเดล) แต่ชาวบ้านไม่เข้าใจ คือ หลังคามันจะเป็นจั่วก็ไม่ใช่ มันยึกยัก ชาวบ้านไม่เข้าใจว่าทำไว้เพื่ออะไร อธิบายกันเป็นชั่วโมงเลยนะ ตัวสถาปนิกเขามองว่านี่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ชาวบ้านก็ถามว่า ทำไม่ไม่ทำจั่วไปเลยหละ หลัวคาที่มันดูปกติ เขาก็พยายามบอกว่า เนี่ยลมมันเข้าทางนี้ครับ มันก็จะไปวนในบ้านทำให้บ้านไม่ร้อน โอ้ย...อธิบายกันนานเลย ชาวบ้านก็ยั้งครึ่งๆกลางๆอยู่นะ บางคนเขาก็ยังไม่คล้อย”

(สัมภาษณ์ ตุลาคม 2554)

คนที่ชื่นชอบแบบบ้านของสถาปนิก ให้เหตุผลว่า แบบที่เสนอนั้นดูทันสมัย (Modern) สวย และก็แปลกใหม่ เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับกรรไกรงานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า หลายนคนก็เห็นชอบกับแบบสนับสนุนเพิ่มเติมว่าภายในบ้านนั้นจะไม่ร้อนเพราะว่ามีการระบายอากาศดี แต่ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

สำหรับคนที่ไม่เห็นด้วยกับรูปแบบบ้านที่เสนอ ก็ให้เหตุผลไปอีกทางหนึ่งว่า รูปแบบของหลังคานั้นมีความหมายไม่เหมาะสมเนื่องจากเพิงหมาแหงนส่วนใหญ่ใช้เป็นหลังคาของอาคารชั่วคราว ความเป็นเพิงนั้นก็มีสถานะที่ต่ำต้อยไม่เหมือนบ้าน อีกทั้งชื่อก็ยังมียยะที่บ่งบอกถึงการรอคอย (หมาที่นั่งแหงนหน้ารอ) รวมถึงความไม่สมบูรณ์ของทรงหลังคา (ไม่เท่ากัน) แสดงถึงความไม่แน่นอน ทั้งหมดนี้ขัดแย้งกับความรู้สึกของชาวบ้านที่มองบ้านใหม่ว่าเป็นบ้านที่มั่นคงถาวร ไม่ใช่บ้านที่บุกรุกที่ดินคนอื่นเพื่ออยู่อาศัยอีกต่อไป บทสนทนาต่อไปนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจและทัศนคติที่เป็นลบต่อแบบบ้านที่สถาปนิกเสนอ

ผู้วิจัย: ทำไมอาม่าถึงไม่หลังคาชอบแบบนี้ (ซูโมเดลบ้าน)

อาม่า: มันรอคอย ไม่เอา [ส่ายหัว] ไม่ดีนะ โบราณเชื่อว่าหมาแหงนนี้ต้องรอ โชคดีไม่มาชะที เป็นเรื่องจริงนะ...อย่าว่าไม่จริง แล้วมีใครอยากได้แบบนี้บ้างรีเปล่า? ไม่เห็นสวยเลย อ้าวไม่เอาเลย ไม่ชอบเลย อย่างกับคนเกิดมาแล้วไม่สมบูรณ์ ไม่เอาเลย อย่างกับคนที่ครึ่งๆกลางๆ ...หลังคาต้องแบบนี้ (ชี้ไปที่หลังคาจั่ว) เขาเป็นแบบนี้กันมานานแล้ว (ขณะที่สนทนา สุมลเดินผ่านมา อาม่าเลยหันไปถามว่าเห็นแบบหลังคาหรือยัง พร้อมชี้ไปที่โมเดลบ้าน)

สุมล: ...แบบนี้ไม่เห็นสวยเลย

อาม่า: เห็นไม่... ไม่ใช่อ้าวบอกคนเดียววนะ

สุมล: หนูอยากได้แบบที่เป็นจั่ว...น้ำฝนจะได้สาดเข้าบ้าน

(สัมภาษณ์ อาม่ากับสุมล, ธันวาคม 2555)

Sadalla and Sheets (1993) กล่าวว่า คนเรามักจะแสดงออกถึงตัวตนให้ผู้อื่นรับรู้ผ่านสิ่งของที่มีความหมายหรือเป็นสัญลักษณ์ที่เหมาะสม หลังคาเพิงหมาแหงนดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับไม่ได้ของชาวบ้านหลายคนในชุมชนบางระมาด รูปแบบบ้านใหม่ที่สถาปนิกเสนอก็ถูกปฏิเสธจากผู้อาศัยกลุ่มใหญ่และสุดท้ายหลังคาจั่วกลายเป็นทางเลือกที่ชาวชุมชนส่วนใหญ่พอใจ ที่น่าสนใจ คือ เมื่อสอบถามถึงความหมายของคำว่า “เอกลักษณ์” กับชาวบ้าน หลายคนเปิดเผยว่า เขาไม่เข้าใจความหมายจริงๆ ของคำคำนี้ ดังเช่นที่ พี่ชายนอมรับว่า

“สถาปนิกเขาใช้คำว่าเอกลักษณ์ พี่ไม่ค่อยแน่ใจว่าหมายถึงอะไร พี่ก็เรียนมาน้อยนะ พี่ว่าเขาน่าจะหมายถึงสัญลักษณ์หรือเปล่า แต่พี่ว่าเอกลักษณ์ของชุมชนเรา ไม่จำเป็นต้องเป็นบ้านใหม่หมด ไม่ต้องเป็นของใหม่ทำสวยหมดหรอก พี่ว่า ภู่น้อย เป็นหนีน้อย มีอะไรก็เอารวมกันเอามาทำ เอามาสร้าง...เอกลักษณ์ของพี่คือไม่มีหนีนะ”

(สัมภาษณ์ ตุลาคม 2554)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

จากตัวอย่างดังกล่าว อาจจะมีพอลกล่าวได้ว่า ชาวบ้านนั้นไม่เข้าใจในความหมายของคำว่า “เอกลักษณ์” ที่ทางนักวิชาการหรือสถาปนิกอยากจะทำเอาออกมาผ่านตัวสถาปัตยกรรมได้ชัดเจนนัก. แต่ก็น่าสงสัยว่าผู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเหล่านั้น เข้าใจคำว่า “เอกลักษณ์” ว่าอย่างไร มันอาจจะหมายถึง สัญลักษณ์ของชุมชน หรือ ภาพแทนตัวตนของชุมชน หรือสิ่งใดก็แล้วแต่ที่แต่ละคนจะนิยามขึ้น บทความนี้จึงอยากจะชี้ให้เห็นและตั้งเป็นคำถามว่า ความพยายามที่จะสร้างเอกลักษณ์ชุมชน โดยใช้สถาปัตยกรรมบ้านเป็นสื่อแทนนั้น สมควรหรือไม่ที่จะต้องศึกษาถึงความหมายและการตีความของผู้อาศัยในชุมชนนั้นให้ดีเสียก่อน เพราะว่าผู้อาศัยในแต่ละชุมชนอาจจะรับรู้ถึงคุณค่าทางสัญลักษณ์ต่างกัน (Hauge and Kolstad, 2007) และให้ความหมายต่อสิ่งต่างๆรอบตัวต่างกันตามลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน (Rapoport, 1990: 20) แต่ที่สำคัญกว่านั้น ควรจะต้องตีความให้ชัดเจนเสียก่อนว่าหรือไม่ว่า “เอกลักษณ์” ที่ต้องการสร้างให้เกิดในแต่ละชุมชนนั้น มีความหมายว่าอย่างไร และเป็นความหมายของใคร

5.4 องค์ประกอบอื่นๆตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจและสังคมของผู้สูงอายุที่ควรได้รับการคำนึงถึง และสามารถเติมเต็มความหมายของคำว่า “บ้าน”

ในการศึกษาหาคำอธิบายว่าความหมายของบ้านคืออะไรนั้น ได้รับการศึกษาจากหลายมุมมอง รวมถึงแนวคิดจากนักจิตวิทยาทางสภาพแวดล้อม Saegert ได้ถูกอ้างถึงในงานของ Annison (2000, p. 254) ว่าความหมายของบ้านนั้น “ไม่ใช่แค่มันคือสถานที่ แต่มันยังมีนัยถึงมิติเชิงสังคมและเป็นตัวสะท้อนสถานะทางจิตใจอีกด้วย”

“บ้านใดบ้านฉันเนี่ย ไม่อย่างติเลยนะ ให้ช่างครูที่ทำบ้านโตมาทำให้เลยนะ”
(ยายหลอย 78ปี สัมภาษณ์ ธันวาคม, 2555)

ยายหลอยพูดพร้อมชี้ชวนให้ดูบันไดที่ย้ายมาจากบ้านเก่า เอามาติดตั้งในบ้านหลังใหม่ ความหมายขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมชิ้นนี้ เมื่อผ่านประสบการณ์ของยายหลอย มันคงไม่ใช่เพียงบันไดที่สวยงามสำหรับใช้ขึ้นลงระหว่างชั้นของบ้านเท่านั้น หากมันคือตัวแทนของการแสดงถึงความรู้สึกถึงความเป็นส่วนหนึ่งของที่นั่นๆ ซึ่งในที่นี้คือ บ้าน

5.5 บทสรุป เสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

สถาปัตยกรรมใดๆ มักจะมีความหมายในตัวของมันเอง ซึ่งความหมายเหล่านั้นไม่ได้สถิตอยู่ในสถาปัตยกรรมนั้นๆ แต่อยู่ในคนที่ไปให้ความหมายแก่มัน (Rapoport, 1990) คุณลักษณะทางกายภาพของอาคารจะถูกใช้เพียงเป็นตัวแทนทางวัฒนธรรมของคนหรือชุมชน ในการสื่อความหมายที่ต้องการต่อผู้อื่น (Lawrence and Low, 1990) ความหมายของอาคารจึงถูกสร้างขึ้น ยอมรับ และรักษาไว้กันในกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งความหมายใดๆก็ตามที่ไม่เหมาะสมก็จะไม่ได้รับความนิยม สำหรับผู้มีรายได้น้อยหรือผู้ที่อยู่ในชุมชนแออัด บ้านใหม่ยอมนำมาซึ่งความเคารพนับถือจากคนภายนอกมากขึ้น (Holston, 1991) และหมายถึง

ชุมชนได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมืองที่เขาอยู่ ดังนั้นความหมายใดๆที่ถ่ายทอดผ่านสถาปัตยกรรมบ้านแล้วทำให้นึกถึงความเป็นชุมชนแออัด เช่น เพิงหมาแหงน ในกรณีของชุมชนบางระมาดนั้น ย่อมถูกปฏิเสธที่จะนำไปใช้ในบ้านใหม่ เพราะมันอาจนำไปสู่ดูแลจนไปถึงความเป็นคนชุมชนแออัดได้

งานชิ้นนี้พยายามที่จะสะท้อนการตีความและการให้ความหมายต่อสถาปัตยกรรมบ้านที่แตกต่างกันของผู้ร่วมออกแบบทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะความหมายที่มาจากผู้สูงอายุที่มีประสบการณ์ทั้งความทรงจำที่มีต่อบ้าน และความท้าทายของสภาพร่างกายและจิตใจที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมุมมองที่ต่างกันนี้ส่งผลกระทบต่อทั้งผลงานที่ออกมาและความสัมพันธ์ระหว่างนักออกแบบกับชาวบ้าน และอาจเป็นอุปสรรคต่อการทำงานร่วมกันในขั้นตอนต่อไป ดังที่พบในชุมชนบางระมาดจึงสำคัญอย่างยิ่งที่สถาปนิกที่ทำงานบนแนวคิดการมีส่วนร่วมจะต้องเปลี่ยนบทบาทจากผู้ผู้ออกแบบให้ มาเป็นผู้ที่ทำงานออกแบบร่วมกัน ซึ่งหากกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมถูกจัดวางไว้อย่างเหมาะสม นักออกแบบกระตือรือร้นในการสนับสนุนชาวบ้าน และมีความละเอียดอ่อนในการรับฟังและค้นหาความหมายที่เหมาะสมของชุมชน สภาพแวดล้อมชุมชนและบ้านก็จะน่าอยู่และเป็นไปตามความต้องการของผู้ใช้อย่างแท้จริงมากขึ้น “เอกลักษณ์” ของชุมชนจึงอาจเริ่มต้นสร้างขึ้นจากจุดนั้น

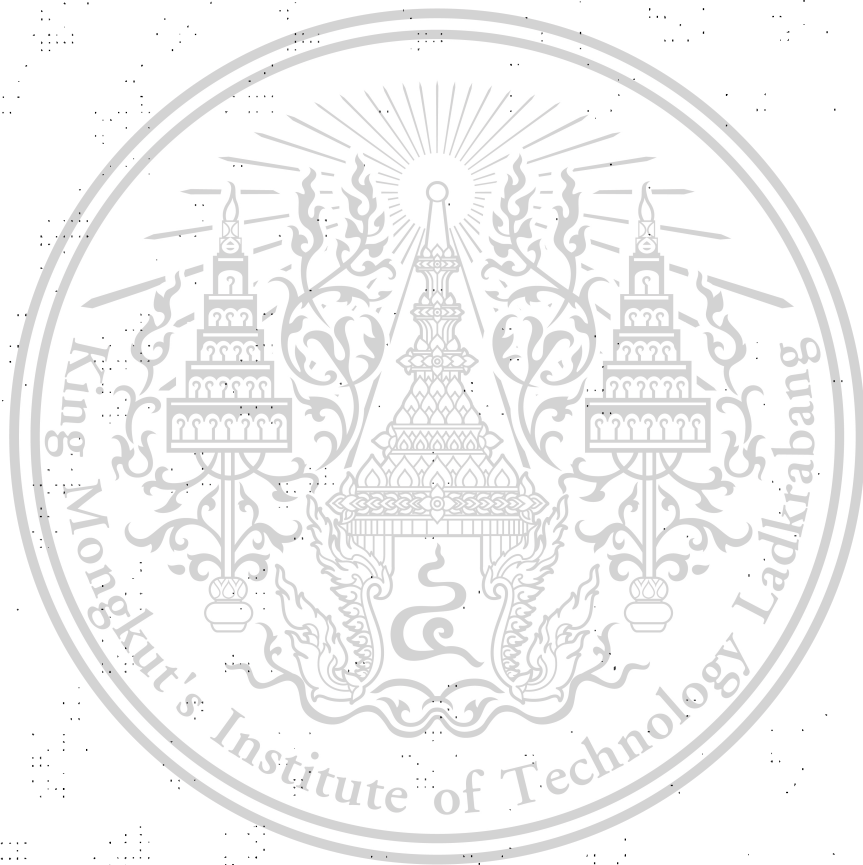
นอกจากนี้ องค์ประกอบที่สำคัญที่ก่อปรขึ้นเป็นที่พักอาศัยที่เรียกว่าเป็น “บ้าน” สำหรับผู้สูงอายุนั้น ต้องให้ความสำคัญกับมิติทั้งกายภาพและจิตใจ จากประเด็นที่งานวิจัยครั้งนี้ค้นพบ ได้แก่ ความรู้สึกเชื่อมโยงกับบ้านผ่านทางองค์ประกอบทางกายภาพและวัตถุ ดังในกรณีของคุณยายหลอยกับความรู้สึกที่มีต่อบ้านใดในบ้านหลังใหม่ คุณยายเสงี่ยมและคุณยายอ้อม กับการใช้พื้นที่หลังบ้าน เนื่องจากความคุ้นเคยในองค์ประกอบเชิงพื้นที่ที่เชื่อมโยงกับบ้านหลังเดิม หรือ ปัจจัยเรื่องความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย ผ่านวิธีการปรับตัวพร้อมๆกับการปรับสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับพฤติกรรมและความต้องการของตนเอง เช่น การปรับเก้าอี้ที่ใช้ประจำให้เป็นเครื่องช่วยพยุงเดินภายในบ้าน รวมถึงปัจจัยด้านเอกลักษณ์ที่ผ่านมามาทางรูปแบบของบ้าน ที่ถึงจุดหนึ่งอาจมีความรู้สึกขัดแย้งกับความหมายของเอกลักษณ์ที่สถาปนิกผู้ออกแบบให้ เป็นต้น

ดังนั้น ในกระบวนการออกแบบที่พักอาศัย โดยเฉพาะสำหรับครอบครัวที่มีความหลากหลายรุ่น สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือมิติทางความรู้สึกที่ผ่านมาทางการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับผู้อยู่อาศัย โดยเฉพาะโครงการขนาดใหญ่ อย่างบ้านมั่นคง ซึ่งเป็นที่พักอาศัยของกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ซึ่งมีข้อจำกัดในเรื่องเศรษฐกิจ และกรณีผู้สูงอายุ ยังพบข้อจำกัดในเรื่องของสภาวะความเสื่อมถอยของร่างกายและความรู้สึกที่ผูกพันกับบ้านที่อยู่มานาน สถาปนิก เจ้าหน้าที่ในองค์กรพัฒนาชุมชน รวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องกับการวางนโยบายที่อยู่อาศัย จึงควรตระหนักถึงมิติความสัมพันธ์ระหว่างผู้อยู่อาศัยกับองค์ประกอบทางกายภาพของที่พักอาศัยตั้งแต่เริ่มกระบวนการศึกษาความต้องการของชุมชน หากมีการวิจัยในครั้งต่อไป ขอให้เพิ่มประเด็นการศึกษาวิจัยกระบวนการการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้อาศัยที่มักเป็นเสียงส่วนน้อย เช่น ผู้สูงอายุ เนื่องจากเป็นสมาชิกในครอบครัวที่อาศัยในที่พักนั้นๆ มานาน และเป็นผู้ที่เปราะบางต่อความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็ว ผู้วิจัยหวังว่าหากที่พักอาศัยสามารถออกแบบให้ตอบสนองผู้สูงอายุ โดยเฉพาะในชุมชนรายได้น้อยที่มีข้อจำกัดใน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาค้นคว้าเท่านั้น มิอนุญาตให้นำไปเผยแพร่ขึ้นด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

หลายมิติ และเป็นผู้ที่เปราะบางต่อความเปลี่ยนแปลงได้เหมาะสมตามความต้องการแล้ว ที่พักอาศัยโครงการนั้นๆ ก็จะสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาชุมชน อันเป็นรากฐานสำคัญต่อการพัฒนาเมืองที่ยั่งยืนได้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

บรรณานุกรม

- Annison, J. (2000). Towards a clearer understanding of the meaning of "home". *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 251-262.
- Archer, D. (2010). 'Empowering the Urban Poor through Community-based Slum Upgrading: the Case of Bangkok, Thailand', *Empowering the Urban Poor*. Nairobi, Kenya, 46th ISOCARP Congress, pp: 1-11.
- Balaram, S. (2001). Universal Design and the Majority World. ใน Wolfgang F.E. Preiser, และ Elaine Ostroff, *Universal Design Handbook* (หน้า 5.1-5.20). USA: McGraw-Hill.
- Baltes, M. M., Maas, I., Wilms, H.-U., and Borchelt, M. (1999). Everyday Competence in old and very old age: Theoretical considerations and empirical findings. In P.B. Baltes and K. U. Mayer (eds.), *The Berlin Aging Study*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 384-402.
- Barlow, J. and Venables, T. (2004). "Will Technological Innovation Create the True Lifetime Home?" *Housing Studies*, Vol.19, No.5, pp.795-810
- Boonyabancha, S. (2005). 'Bann Mankong: Going to scale with "slum" and squatter upgrading in Thailand', *Environment & Urbanisation*, 17, pp. 21-46.
- Burn, N. (2004). "Negotiating Difference: Disabled People's Experiences of House-builders" *Housing Studies*, Vol.19, No.5, pp.765-780
- Chutapruttkorn, R. 2011 "Life on the Tracks: reconstructing home in informal railway settlements, Bangkok" PhD Thesis: Newcastle University
- CODI. (2008). คู่มือการจัดทำโครงการ บ้านมั่นคง [Handbook for Baan Mankong Project Arrangement]. Bangkok: Public Relations Section and Baan Mankong Office.
- Edward Steinfeld, และ Jordana L.Maisel. (2012). *Universal Design: creating inclusive environments*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Goldsmith, S. (2000). *Universal Design: a manual of practical guidance for Architects*. Oxford: Architectural Press.
- Harrison, M. (2004) "Defining Housing Quality and Environment: disability standards and social factors". *Housing Studies*, Vol.19, No.5, pp.691-708
- Håuge, A. and Kolstad, A. (2007). 'Dwelling as an Expression of Identity: A Comparative Study among Residents in High-priced and Low-priced Neighbourhoods in Norway', *Housing, Theory and Society*, 20, (4), pp. 279-292.
- Imrie, R. (2003) "Disability, Embodiment and the Meaning of the Home", *Housing Studies*, Vol.19, No.5, pp.745-763.
- Kellett, P. and Bishop, W. (2006). 'Reinforcing Traditional Values: Social, Spatial and Economic Interactions in an Indonesian Kampung', *Open House International*, 31, (4), pp. 58-66.
- Molly Follette Story. (2001). Chapter 10: Principles of Universal Design. ใน Wolfgang F.E. Preiser, และ Elaine Ostroff, *Universal Design Handbook* (หน้า 10.3-10.19). USA: McGraw-Hill.
- North Carolina State University Center for Universal Design. (2008). เรียกใช้เมื่อ 16 March 2014 จาก North Carolina State Center for Universal Design : <http://www.ncsu.edu/>
- Oswald, F., and Wahl, H.-W. (2005). Dimensions of the Meaning of Home in Later Life. In G.D. Rowles and H.Chaudhury (Eds.), *Home and Identity in Later Life: International Perspectives* (pp.21-45). New York: Springer.

- Preiser, W. (2007). Integrating the Seven Principles of Universal Design in Planning Practice. ใน Jack L. Nasar and Jennifer Evans-Cowley, *Universal Design and Visitability: from accessibility to zoning* (หน้า 11-30). Columbus, Ohio: Ohio State University, USA.
- Preiser, W. และ Ostroff, E. (2001). *Universal Design Handbook*. New York: McGraw-Hill.
- Rapoport, A. (1988). “Level of Meaning in the Built Environment”, in F. Poyatos (ed.), *Cross-cultural perspectives in nonverbal communication*. Toronto: Hogrefe, pp. 317-336
- Rapoport, A. (1990). 'Defining Vernacular Design', in Turan, M.(ed.), *Vernacular Architecture : Paradigms of Environmental Response*. Brookfield, Vt.: Avebury, pp. 67-101.
- Rapoport, A. (1995). “A critical Look at the Concept Home”, in Benjamin, D. N., Stea, D. and Saile, D. (eds.) *The Home: Words, Interpretations, Meanings, and Environments*. Hants: Avebury Publishing, pp. 25-52.
- Sanoff, H. (2005). 'Community participation in Riverfront Development', *Co Design*, 1, (1), pp. 16-78.
- Sawadsri, A. 2010 “Accessibility and Disability in the Built Environment: negotiating the public realm in Thailand” PhD Thesis. Newcastle University
- Siebers, T. (2003) ‘What can disability studies learn from the culture wars?’, *Cultural Critique*, (55), pp.182-216.
- Singanapalli Balam. (2001). *Universal Design and the Majority World*. ใน Wolfgang F.E. Preiser, และ Elaine Ostroff, *Universal Design Handbook* (หน้า 5.1-5.20). USA: McGraw-Hill.
- Steinfeld, E., และ Jordana L.Maisel. (2012). *Universal Design: creating inclusive environments*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Story, M.F. (2001). Chapter 10: Principles of Universal Design. ใน Wolfgang F.E. Preiser, และ Elaine Ostroff, *Universal Design Handbook* (หน้า 10.3-10.19). USA: McGraw-Hill.
- Van Steenwinkel, I., Baumers, S. และ Heylighen, A. (2012). Home in Later Life: a framework for the architecture of home environments. *Home Cultures*, 195-216.
- Wolfgang F.E. Preiser, และ Elaine Ostroff. (2001). *Universal Design Handbook*. New York: McGraw-Hill.
- Wolfgang F.E.Preiser. (2007). Integrating the Seven Principles of Universal Design in Planning Practice. ใน Jack L. Nasar and Jennifer Evans-Cowley, *Universal Design and Visitability: from accessibility to zoning* (หน้า 11-30). Columbus, Ohio: Ohio State University, USA.
- นพดล สหชัยเสรี. (ม.ป.ป.). เอกสารประกอบการสอน "ตำราระเบียบวิธีวิจัย วิชา 02017203 วิธีการวิจัย". สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.) (2551). “มาตรฐานที่พักอาศัยของผู้สูงอายุไทย” [Online available at] <http://www.thainhf.org/index.php?module=news&page2=detail&id=11>
- ฤทธิรงค์ จุฑาพถฉิมกร (2552), “บ้านร้านค้า: อีกหนทางหนึ่งของการลดหนี้ที่อยู่อาศัยของคนจน” *Veridian E - Journal*, มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ 2 ฉบับที่ 1, 21-32
- วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2542). “โครงการศึกษาวิจัยความต้องการของผู้สูงอายุในด้านการทำงานและ สวัสดิการ เพื่อจัดตั้งศูนย์บริการจัดหางานให้ผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพมหานคร”. กรุงเทพฯ ศูนย์ศตวรรษิกชน (Thai Centenarians Center) แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2545 - 2564). สถาบันวิจัยประชากรและสังคม (Ed.). สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.[เข้าถึงเมื่อ พ.ศ. 2555: <http://www.thaicentarian.mahidol.ac.th/TECIC/index.php/for-elderly/policy/49--2-2545-2564>]
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2554). “สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบเอ็ด พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙” [Online available at] http://www.nesdb.go.th/Portals/0/news/plan/p11/SummaryPlan11_thai.pdf

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนลิขสิทธิ์ไว้เพื่อการศึกษาเท่านั้น มิอนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

ภาคผนวก

ตัวอย่างแนวทางสัมภาษณ์และข้อมูลดิบ

(ตัวอย่าง) กรณีศึกษาที่ 1.

ข้อมูลพื้นฐานของผู้สูงอายุ (เพศ อายุ อาชีพ พื้นเพ รายได้)

ชื่อจริงผู้สูงอายุนางเสงี่ยม ชื่อเล่นหรือที่คนอื่นเรียก ยายเหงี่ยม เพศหญิง อายุ 78 ปี (ปีกุน)

ทะเบียนบ้าน / ระบุอยู่ในกรุงเทพฯ • ต่างจังหวัด อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ เป็นเวลา (ตั้งแต่เกิด) ปี

รายได้ 3000 บ. ต่อเดือน (• แนนอน • ไม่แนนอน)

ทะเบียนบ้านอยู่กรุงเทพฯ มีสมาชิก 4 คนรวมตนเองกับลูกคนโตและหลานแล้ว มีลูก 2 คน คนเล็กอยู่ชุมพร อยู่ที่นั่นตั้งแต่เด็ก เกิดมาก็อยู่ที่นี้ มีรายได้จากสวัสดิการรัฐ 500 บาทต่อเดือน รายได้จากการปอกมะพร้าวอีก ประมาณ 3000 บาท (ร้อยลูก 50 บาท ได้ประมาณวันละ 100บาท) และลูกหลานให้อีกบ้าง อาศัยนอนอยู่ชั้นบนของบ้าน ชั้นล่างให้ลูกหลานอยู่ กลางวันอยู่นอกบ้านเป็นส่วนใหญ่ ส่วนกลางคืนขึ้นไปนอนข้างบน ลำบากเวลาขึ้น – ลง เนื่องจากขากระดูกไม้ตีตอนสาว ๆ จนถึงปัจจุบันทำงานเยอะ เส้นจึงปวด ต้องกินยาคลายเส้นช่วยบ้างหรือบางครั้งอาจต้องใช้การนวดช่วย ถ้าให้เลือกได้ก็จะนอนข้างบนเพราะในแง่ของความรู้สึกแล้วรู้สึกปลอดภัย ให้เด็ก ๆ นอนข้างล่างไป เพราะด้านล่างหลานเป็นผู้ตัดสินใจเลือกกระเบื้องซึ่งไม่เหมาะกับการใช้งานของยายเสงี่ยมซึ่งเคยทำให้ยายเกิดอุบัติเหตุลื่นแล้วเสียบเปิด ถ้าบางครั้งลูกสาวมาจากชุมพรก็จะขึ้นไปนอนเป็นเพื่อนด้วย ช่วงที่น้ำท่วมยายเสงี่ยมไม่ได้ย้ายไปไหน แต่อาศัยอยู่บนชั้น 2 ของบ้าน สุขภาพโดยรวมแข็งแรงดีสามารถเดินไปไหนมาไหนได้เองมีดีทางกายภาพ

สนใจลักษณะทางกายภาพ การแบ่งพื้นที่ใช้สอย การจัดเครื่องเรือน การใช้พื้นที่ในที่พักอาศัยเพื่อจุดประสงค์อื่น เช่น เพื่อสร้างรายได้ให้ครัวเรือน ลักษณะและรูปแบบของอาคาร

ตัวอย่างประเด็นคำถามและสังเกตการณ์

- (สังเกตและบันทึกภาพ สเกตภาพ) ลักษณะของบ้าน การจัดวางเครื่องเรือนเครื่องใช้
- ยังไม่ได้มีโอกาสรับอนุญาตให้เข้าไปดู
- สุขภาวะ เช่น อาการหลงลืม ไขข้ออักเสบ ไม่ค่อยได้ยิน มองเห็นไม่ชัดเจนสายตาเลือนราง

เมื่อการปวดเข่า ปวดเมื่อย เพราะทำงานหนัก ต้องกินยาคลายเส้น

ไม่ว่าการณ์ใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

- มีกี่คนที่อาศัยในบ้านนี้ (ที่กินข้าวพร้อมครัวเดียวกัน)

มี 4 คน ลูก 1 หลาน และเหลน และตัวยายเหี้ยม

- ทำอะไรบ้างเมื่ออยู่บ้าน (ทำคนเดียวหรือกับคนอื่น) เช่น กิจวัตรประจำวัน กิจกรรมอื่นๆในรอบเดือน ในรอบสัปดาห์

ปลูกต้นไม้ ดูแลต้นไม้

- ชอบพื้นที่ส่วนไหนที่สุด เพราะอะไร

ชอบอยู่หลังบ้าน ได้ทำงานปอกมะพร้าวด้วย

- พื้นที่หรือบริเวณไหนของบ้านที่ใช้ประจำ ทำอะไร เพราะอะไร

ใช้พื้นที่หลังบ้านเพื่อประกอบอาชีพรับจ้างปอกมะพร้าว เพราะเป็นรายได้หลักของคุณยาย

- (สังเกต) ภายในบ้านมีเหล็กคัต หรือกุญแจล็อกหนาแน่นหรือไม่ เพราะอะไร ผู้สูงอายุคิดอย่างไรกับสภาพเดิมที่เป็นอยู่ รู้สึกปลอดภัยไหม

- ตอนกลางวันใช้พื้นที่ส่วนไหน ช่างในหรือช่างนอกเป็นหลัก ตอนกลางคืนใช้พื้นที่ส่วนไหนของบ้าน ต้องการปรับเปลี่ยนหรือไม่ เพราะอะไร

ตอนกลางวันก็อยู่หลังบ้านปอกมะพร้าว กลางคืนนอนข้างบนเพราะข้างล่างมีลูกกับหลานนอนกัน 3 คน

- สภาพบ้านที่อยู่ ให้ความรู้สึกปลอดภัย(ทางกายภาพ)แค่ไหน (อาจยกตัวอย่าง เช่น พื้นลื่นไหม บันไดชันไปไหม หน้าบ้านมีฝนสาด หรือมุมที่นั่งโดนแดดร้อนไหม)

ชั้นล่างกระเบื้องเป็นแบบแผ่นใหญ่และลื่น ส่วนข้างบนไม้ลื่น

- เคยเกิดอุบัติเหตุหรือบาดเจ็บภายในบ้านหรือบริเวณรอบๆบ้านไหม อย่างไร ควรทำอะไร

เคยเกิดอุบัติเหตุพื้นลื่นตอนที่น้ำฝนสาดเข้ามา ทำให้ลื่นล้ม

- พื้นที่ส่วนไหนที่สมาชิกในบ้านใช้รวมตัว นั่งทำกิจกรรมร่วมกันมากที่สุด

พื้นที่ภายในบ้านลูกหลานนอนเล่นกัน

- เมื่อน้ำท่วมครั้งล่าสุดได้รับผลกระทบมากน้อยแค่ไหน อย่างไร บ้านนี้ต้องการปรับปรุงอย่างไรบ้าง

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่วางไว้สำหรับอยู่ในบ้านเพื่อความปลอดภัยของบ้าน ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งยังมีให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

มิติทางสังคม จิตวิทยาและวัฒนธรรม

สนใจความรู้สึกที่มีต่อบ้าน อันเนื่องมาจากประเด็นที่สื่อถึงความเป็นเจ้าของ ความรู้สึกมีส่วนร่วมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับบ้านนี้ อาจเปรียบเทียบระหว่างบ้านเก่ากับบ้านใหม่

ตัวอย่างประเด็นคำถามและสังเกตการณ์

- (เจ้าของบ้าน) ใครจ่ายเงินเช่าบ้านหลังนี้ ใครจ่ายค่าน้ำ/ไฟฟ้า
  - (ความรู้สึกการมีส่วนร่วมกับบ้าน) มีตรงไหนที่อยากปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบ้าง ใครรับผิดชอบค่าใช้จ่าย
  - สังเกตและซักถามเมื่อเจอสิ่งของที่อาจนำไปสู่การให้ความหมายที่มีต่อบ้าน เช่น รูปภาพ ของที่อยู่นบนผนัง ฯลฯ
  - สิ่งของบางอย่างที่มีความหมายกับผู้สูงอายุ แต่อาจไม่เหมือนกันกับคนอื่นที่อยู่ในบ้าน
  - สภาพบ้านที่อยู่ ให้ความรู้สึกปลอดภัย(ทางจิตใจ)แค่ไหน (อาจยกตัวอย่าง เช่น เคยมีขโมยเข้าบ้านหรือใครเดินเข้าในบ้านโดยไม่รู้ตัวไหม)
  - ถ้าเลือกเองได้ จะนอนตรงไหนของบ้าน เพราะอะไร
- เลือกนอนข้างบน เพราะสามารถมองเห็นได้ทุกอย่างรอบบ้าน
- (ความเป็นส่วนตัว) พื้นที่ที่ใช้อยู่ทุกๆวันในบ้าน เป็นสัดส่วนพอไหม รู้สึกต้องปะปนกับคนอื่นหรือเปล่า
  - ประเด็นอื่นๆ

ผู้สูงอายุที่ส่วนใหญ่นอนบนบ้าน สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นเพราะเมื่อก่อนอยู่บ้านชั้นเดียวเมื่อมีบ้านสองชั้นจึงอยากอยู่ชั้นสอง ซึ่งให้ความรู้สึกที่แตกต่างจากชีวิตในวันก่อน

(ตัวอย่าง) กรณีศึกษาที่ 2

ข้อมูลพื้นฐานของผู้สูงอายุ (เพศ อายุ อาชีพ พื้นเพ รายได้)

- o ชื่อจริงผู้สูงอายุนางสุนีย์ หิรัญรัตนนาคิน. ชื่อเล่นหรือที่คนอื่นเรียก ยายอ้ม เพศหญิง อายุ 67 ปี
- o ทะเบียนบ้าน / ระบุอยู่ในกรุงเทพฯ • ต่างจังหวัด อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ เป็นเวลา 16 ปี

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

- o รายได้ประมาณ 2800 บาท ต่อเดือน (• แนนอน / ไม่แนนอน)

มีสมาชิกในบ้านทั้งหมด 3 คน อยู่ประจำกับลูกชาย 2 คน มีหลานไปๆมาๆบ้าง แต่ลูกสาวแต่งงานออกไปแล้วแต่ก็แวะมาเยี่ยมเรื่อยๆ อาศัยนอนข้างล่างกับลูกชายคนกลาง ข้างบนลูกชายคนเล็กนอน เนื่องจากความดันสูงเกือบ 200 เวียนหัว ข้อขาไม่ดีจึงขึ้นไปนอนข้างบนไม่ไหว คิดว่าถ้าเกิดอุบัติเหตุขึ้นมาจะไม่คุ้มจึงไม่ขึ้นดีกว่า ช่วงน้ำท่วมก็ไม่ขึ้นชั้นบนของบ้าน แต่อพยพหนีน้ำไปบ้านลูกสาวที่สมุทรปราการเป็นเดือน ความคิดที่มีต่อบ้านใหม่นั้นดีกว่าบ้านเก่าเยอะ สบายกว่าในแง่กายภาพสภาพความเป็นอยู่ ฝนตกแล้วน้ำไม่รั่ว บ้านปูนยังงี้ก็ดีกว่าบ้านไม้ กลางวันอยู่หลังบ้านทำกับข้าว ซักผ้า ปลูกต้นไม้ กลัวยไม้ ถักผ้า หรือไม่กินนอนอยู่ในบ้าน ได้รายได้จากสวัสดิการรัฐ 500 บาทต่อเดือน และเงินจากที่ลูกชายให้อีก 2000 กว่าบาท ผ้าที่ถักได้ถ้ามีคนขอซื้อ ก็จะขายในราคาตัวเองประมาณ 400-500 บาท การเคลื่อนย้ายตัวถ้าเดินไม่ไหวก็จะใช้เก้าอี้ล้อเลื่อนไป ในตอนกลางคืนจะไปเข้าห้องน้ำก็ใช้วิธีนี้เช่นกัน รถเข็น wheelchair มีแต่ยังไม่ใช้ เพราะคิดว่าสภาพร่างกายยังไม่จำเป็นต้องใช้ขนาดนั้น รู้สึกอายคนอื่น และกลัวว่าจะเคยตัวเกินไป ถ้ายังไหวก็อยากจะช่วยเหลือตนเองก่อน การไปข้างนอกใช้การนั่งเบาะหลังจักรยานแล้วเข็นไป ไม่สามารถขึ้นไปปั่นได้เพราะเวลาปั่นขาจะงอไม่ได้ และถ้าไม่มีจักรยานก็ไม่สามารถออกไปไหนได้ ตั้งแต่ความดันขึ้นจะรู้สึกมันหัวทุกวันต้องอาศัยการกินยาสมุนไพรที่เพื่อนนำมาให้ หรือกินอาหารประเภทที่มีสรรพคุณช่วยลดความดัน เช่น ผักขึ้นฉ่าย เคยขายเสื้อผ้าเก่า ช่วงหลังๆ มีอาการมันหัวและขาไม่ค่อยดีจึงไม่ได้ขายแล้วตั้งแต่หลังน้ำท่วม โดยส่วนตัวชอบพื้นที่หลังบ้านมากที่สุด ชอบปลูกต้นไม้ตอนอยู่บ้านเก่าปลูกต้นไม้เป็นสวนสวย ลูกชายเป็นคนรับผิดชอบค่าใช้จ่ายภายในบ้าน เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ ฯลฯ อยู่ที่นี่มาเป็นสิบปีแล้ว เมื่อก่อนอาศัยอยู่ที่ตรอกจันทร์ แถบสาทร พระราม 3

มิติทางกายภาพ

สนใจลักษณะทางกายภาพ การแบ่งพื้นที่ใช้สอย การจัดเครื่องเรือน การใช้พื้นที่ในที่พักอาศัยเพื่อจุดประสงค์อื่น เช่น เพื่อสร้างรายได้ให้ครัวเรือน ลักษณะและรูปแบบของอาคาร

ตัวอย่างประเด็นคำถามและสังเกตการณ์

- (สังเกตและบันทึกภาพ สเกตภาพ) ลักษณะของบ้าน การจัดวางเครื่องเรือนเครื่องใช้

ลักษณะบ้านมีของที่ย้ายมาจากบ้านเก่าเยอะ เช่น โต๊ะ ตู้ เตียง เฟอร์นิเจอร์ภายในบ้านค่อนข้างเยอะ และไม่สะดวกต่อการเคลื่อนย้ายตัวโดยรถเข็น

- สุขภาวะ เช่น อาการหลงลืม ไขข้ออักเสบ ไม่ค่อยได้ยิน มองเห็นไม่ชัดเจนสายตาลีอนราง

มีอาการปวดเข่า ขาบวม เดินไม่ค่อยไหว เวียนหัว และมีความดัน

- มีกี่คนที่อาศัยในบ้านนี้ (ที่กินข้าวร่วมครัวเดียวกัน)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

มี 3 คน ลูกชายคนโตนอนข้างบน และลูกชายคนเล็กนอนข้างล่าง มีหลานอีกคนหนึ่งไปๆมาๆ

- ทำอะไรบ้างเมื่ออยู่บ้าน (ทำคนเดียวหรือกับคนอื่น) เช่น กิจวัตรประจำวัน กิจกรรมอื่นๆในรอบเดือน ในรอบสัปดาห์

ถักโครเช ถักเสื่อ และขายเสื่อผ้ามือสอง ทำกับข้าว และไปเที่ยวเล่นบ้านเพื่อน

- ชอบพื้นที่ส่วนไหนที่สุด เพราะอะไร

ชอบหลังบ้านเพราะโล่งสบาย เย็นสบาย สามารถคุยกับเพื่อนบ้านได้

- พื้นที่หรือบริเวณไหนของบ้านที่ใช้ประจำ ทำอะไร เพราะอะไร

ส่วนใหญ่อยู่หลังบ้านทำกับข้าวและดูต้นไม้

- (สังเกต) ภายในบ้านมีเหล็กดัด หรือกัญแจลื้อคหนาแน่นหรือไม่ เพราะอะไร ผู้สูงอายุคิดอย่างไรกับสภาพเดิมที่เป็นอยู่ รู้สึกปลอดภัยไหม

รู้สึกปลอดภัย บ้านหลังเดิมไม่ค่อยปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ

- ตอนกลางวันใช้พื้นที่ส่วนไหน ช่วงเช้าหรือช่วงบ่ายเป็นหลัก ตอนกลางคืนใช้พื้นที่ส่วนไหนของบ้าน ต้องการปรับเปลี่ยนหรือไม่ เพราะอะไร

ส่วนใหญ่อยู่หลังบ้านทำกับข้าว หรือบางทีก็นอนพักผ่อนในบ้าน ส่วนตอนกลางคืนก็นอนข้างล่าง

- สภาพบ้านที่อยู่ ให้ความรู้สึกปลอดภัย(ทางกายภาพ)แค่ไหน (อาจยกตัวอย่าง เช่น พื้นลื่นไหม บันไดขึ้นไปไหม หน้าบ้านมีฝนสาด หรือมุมที่นั่งโดนแดดร้อนไหม)

บ้านหลังใหม่ปลอดภัยอยู่สบายไม่ต้องกลัวฝนรั่ว บ้านหลังเก่าเวลานอนก็จะมีแมลงเจาะไม้ลงมาที่หน้า เวลาฝนตกมาก็รั่วลำบาก หลังนี้สบายกว่า

- เคยเกิดอุบัติเหตุหรือบาดเจ็บภายในบ้านหรือบริเวณรอบๆบ้านไหม อย่างไร ควรทำอะไร

- พื้นที่ส่วนไหนที่สมาชิกในบ้านใช้รวมตัว นั่งทำกิจกรรมร่วมกันมากที่สุด

โต๊ะทานข้าวในบ้าน ใช้รับประทานอาหารร่วมกับลูกๆ

- เมื่อน้ำท่วมครั้งล่าสุดได้รับผลกระทบมากน้อยแค่ไหน อย่างไร บ้านนี้ต้องการปรับปรุงอย่างไรบ้าง

น้ำท่วมหนึ่งเดือนลำบากต้องย้ายไปอยู่ที่อื่น เพราะน้ำมาตอนกลางคืน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนลิขสิทธิ์ไว้เพื่อใช้ในการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

มิติทางสังคม จิตวิทยาและวัฒนธรรม

สนใจความรู้สึกที่มีต่อบ้าน อันเนื่องมาจากประเด็นที่สื่อถึงความเป็นเจ้าของ ความรู้สึกมีส่วนร่วมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับบ้านนี้ อาจเปรียบเทียบระหว่างบ้านเก่ากับบ้านใหม่

ตัวอย่างประเด็นคำถามและสังเกตการณ์

- (เจ้าของบ้าน) ใครจ่ายเงินเช่าบ้านหลังนี้ ใครจ่ายค่าน้ำ/ไฟฟ้า

คุณยายอ้อมจ่ายค่าใช้จ่าย

- (ความรู้สึกการมีส่วนร่วมกับบ้าน) มีตรงไหนที่อยากปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบ้าง ใครรับผิดชอบค่าใช้จ่าย

ยังไม่อยากปรับปรุง แต่มีมองไว้หลังบ้านว่าจะปรับปรุงให้ดีขึ้น

- สังเกตและซักถามเมื่อเจอสิ่งของที่อาจนำไปสู่การให้ความหมายที่มีต่อบ้าน เช่น รูปภาพ ของที่อยู่นบนผนัง ฯลฯ

มีพระ และโต๊ะหมู่บูชา คุณยายอ้อมเป็นคนจีนที่บูชาพระ เมื่อก่อนเคยมีเจ้าแต่วางไว้หน้าบ้านถูกขโมยไปจึงเหลือแต่พระเท่านั้น

- สิ่งของบางอย่างที่มีความหมายกับผู้สูงอายุ แต่อาจไม่เหมือนกันกับคนอื่นที่อยู่ในบ้าน

มีเก้าอี้ล้อเลื่อนแบบที่ใช้ในสำนักงาน มีรถเข็นสำหรับเคลื่อนย้ายตัวแต่รู้สึกว่าจะใช้ไม่ถนัด ส่วนใหญ่เวลาอยู่ในบ้านจึงชอบใช้เก้าอี้ที่มีล้อเลื่อนไปเลื่อนมารู้สึกถนัดกว่า

- สภาพบ้านที่อยู่ ให้ความรู้สึกปลอดภัย(ทางจิตใจ)แค่ไหน (อาจยกตัวอย่าง เช่น เคยมีขโมยเข้าบ้านหรือใครเดินเข้าในบ้านโดยไม่รู้ตัวไหม)

รู้สึกปลอดภัยเพราะถึงแม้ไม่ล็อกกุญแจก็ปลอดภัย โดยให้เหตุผลว่าไม่อยากล็อกประตูหน้าบ้าน จะเปิดแง้มไว้ บางทีนอนกลางวันไม่คล้องกุญแจเพราะสุขภาพไม่ดี กลัวว่าจะเป็นอะไรแล้วคนอื่นจะมาช่วยไม่ได้

- ถ้าเลือกเองได้ จะนอนตรงไหนของบ้าน เพราะอะไร

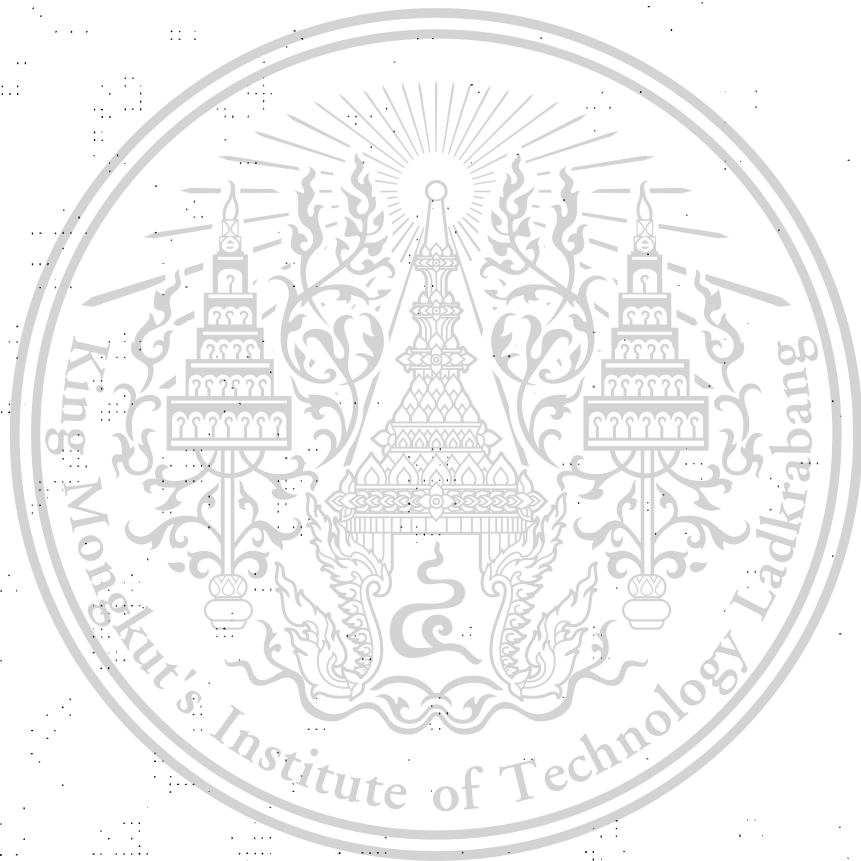
นอนชั้นล่างเพราะปวดขาขึ้นไม่ไหว

- (ความเป็นส่วนตัว) พื้นที่ที่ใช้อยู่ทุกวันในบ้าน เป็นสัดส่วนส่วนตัวไหม รู้สึกต้องปะปนกับคนอื่นหรือเปล่า สมาชิกเป็นลูกชาย ก็ไม่ค่อยอยู่บ้านออกไปทำงานนอกบ้าน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

• ประเด็นอื่นๆ

1. บ้านหลังใหม่ถูกใจเพราะได้มีส่วนร่วมออกแบบบ้านเองด้วย ส่วนในบ้านก็ได้เลือกกระเบื้องเองโดยเลือกแบบสีที่ชอบและไม่สิ้น
2. คุณยายอ้อมมีอาการเดินลำบาก ถ้าต้องออกไปข้างนอกจะใช้วิธีนั่งบนเบาะจักรยานแล้วค่อยๆ ถ่างไป
3. เนื่องจากพื้นที่บ้านแคบบันไดลูกตั้งส่วนใหญ่สูงและลูกนอนแคบ
4. ในบ้านมีของวางจึงไม่ค่อยมีพื้นที่ให้เคลื่อนไหวได้สะดวก

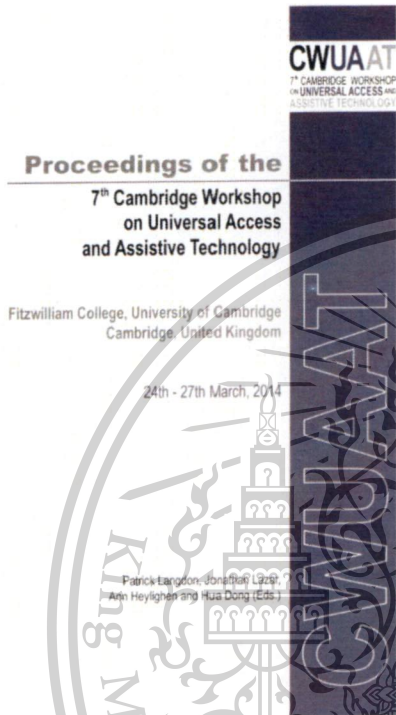
เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

บทความจากงานวิจัยที่นำเสนอในงานประชุมวิชาการระดับนานาชาติ

Sawadsri, A. and Chutapruttikorn, R. (2014). International conference proceeding "An analytical framework for housing development: an impact on quality of life in later life" in international conference: "INCLUSIVE DESIGNING: Joining Usability, Accessibility, and Inclusion" Cambridge Workshop on Universal Access and Assistive Technology, CWUAAT 2014. Fitzwilliam College, University of Cambridge, 24 - 27 March 2014

Chapter 1

An Analytical Framework for Housing Development: An Impact on Quality of Life in Later Life

A. Sawadsri and R. Chutapruttikorn

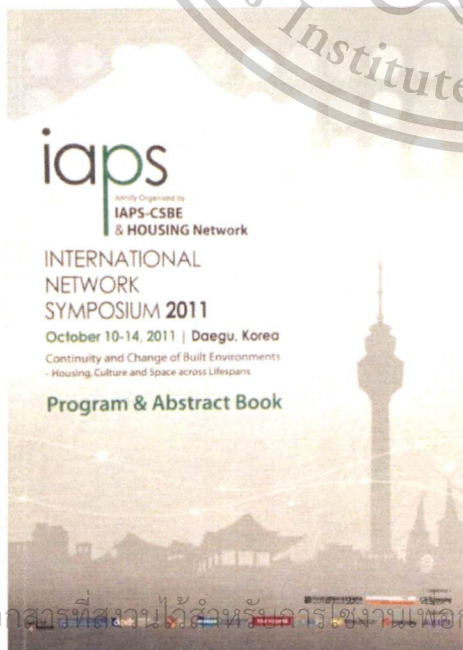
1.1 Introduction

This paper suggests rethinking a conceptual frame for analyzing Quality of Life (QoL) in the housing developments for ageing residents in Thailand. Recently, studies in the Thai context (Jandon *et al.*, 2011; Sukanan *et al.*, 2011; Theerakulakomkiet, 2011; Parananon, 2012) reveal the key factors affecting older people's QoL, namely physical and mental health deterioration; decrease of financial status, and becoming less accepted as part of society, which leads to social exclusion. These declines result in many older residents remaining in housing that of both direct and indirect ways does not promote their well-being. For instance, in 2011 a pilot project of the National Housing Authority (NHA), which proposed new houses for older residents, often failed to meet the living preference of its dwellers (see in Figures 1.1 and 1.2).

Figure 1.1 The old house of an older resident. Source: "Rin-jai-korn" (หินใจกรร) online (6th paper, 22 May 2011)

Chutapruttikorn, R. and Sawadsri, A. (2011) International conference paper. "Continuity of Home and Change of House: impacts of re-housing on informal dwellers in Bangkok", 'IAPS International Network Symposium', October 2011. Daegu, South Korea.

Continuity of Home and Change of House: Impacts of re-housing on informal dwellers in Bangkok

Rittirong Chutapruttikorn
Anilika Sawadsri

¹Bangkok University, Thailand
²King Mongkut's Institute of Technology of Ladkrabang, Thailand

Abstract

The formalisation process of squatter housing in Thailand leads to security of tenure, better location and the physical development of dwellings. However, home does not refer only to physical meaning but also contains other social and cultural dimensions. The paper presents impacts of this housing transformation towards various home meanings of informal dwellers in Bangkok. It is discovered that many home elements within informal settlements are transferred continuously to the new house to enhance a sense of dwelling place in different aspects. For example, kitchen help maintaining family's relationship, sacred objects enhancing a sense of psychological security and home based enterprise supporting a feeling of being value members in the case of former and older residents. However, community-oriented group appears to have changed to a more individual lifestyle when such residents moved into the new dwellings. This can be noticed through the disappearance of informal shared spaces amongst groups of dwellers, which has been strengthened by their social cohesion and households economic health during the formalisation process.

Introduction

Bangrak and Chonglam are informal settlements which were located legally on lands of the State Railway of Thailand. In 2000 they began a long process of formalisation through the successful negotiation of tenure and to develop their housings to meet the city's regulations. They joined the participatory Slum Mapping housing programme in order to facilitate their goal of becoming formal communities. Ten years later most of the Bangrak and Chonglam residents have already moved into their new housing whereas the Chonglam dwellers are constructing their new houses.

The paper aims to reveal how the low income residents create their sense of home in different housing conditions across their urban lifespan. Furthermore, it also aims to identify the key home elements of this housing development and address the significance of such elements to the residents' way of life and livelihoods. The key questions are which home elements in informal dwellings are retained, modified, or disappear when moving to the new housing? How do these changes impact on the life of residents?

Drawing on Dovey's concept of home as connectedness (Dovey, 1985), the paper explores how the physical environment of their housing is totally transformed, whereas numerous elements which maintain a resident's sense of home are strategically transferred to the new house either without any change or with modification. Cultural norms play a key role within this process of home continuity. For example, moving and staying together which are regarded as the health of the Thai home (Villegas, 2007; IAPS, 2011).

Keywords:
Informal settlement, meaning of home, Formalization, Slum Mapping, Low-income housing

Rittirong Chutapruttikorn
Faculty of Fine and Applied Arts
Bangkok University,
Bangkok Campus,
Patum Thani,
12120
Anilika Sawadsri
Rittirong Chutapruttikorn

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับอาจารย์และนักศึกษานานาชาติเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.

ประวัติผู้วิจัย

อ้นธิกา สวัสดิ์ศรี จบการศึกษาระดับปริญญาตรีจากคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ ทำงานเป็นมัณฑนากรเป็นเวลา 3 ปี จากนั้นศึกษาต่อทางด้านสถาปัตยกรรมภายใน ที่สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง และเป็นเริ่มเป็นอาจารย์ประจำในสาขาวิชาสถาปัตยกรรมภายใน ตั้งแต่ พ.ศ. 2546 และได้ศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยนิวคาสเซิล ประเทศอังกฤษ

ปัจจุบัน นอกจากงานสอนและปรึกษาทางวิชาการ ผู้วิจัยมีความสนใจในประเด็นความพิการ และผู้สูงอายุ กับสภาพแวดล้อมสรรสร้าง ทำงานวิจัยด้วยทุนสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) รหัส MRG5680163 พ.ศ. 2556-2558 เป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้กับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) กรรมการประเมินอาคารร่วมกับสมาคมสถาปนิกสยาม พ.ศ. 2557 เพื่อเป็นการนำความรู้ในเชิงวิชาการ ขยายสู่การประยุกต์ใช้และเผยแพร่ขอบเขตงานด้านสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อทุกคนสู่สาธารณะประโยชน์

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

This material is reserved for educational use only, not allowed for commercial use.

Forbidden to modify the content, and cite the document when use.